Üniversite A.Ş.de bir 'homo academicus': "*ersatz" yuppie* akademisyen*

Hasan Ünal Nalbantoğlu**

Toplum ve Bilim, No. 97 (Güz 2003): 7-42

Bn. Martin: Öyküden çıkarılacak ders ne peki? [*Quelle est la morale?*]
İtfaiyeci: Onu bulmak sizin işiniz. [*C'est à vous de la trouver.*]

Eugène Ionesco, **Kel Kantocu** (!) [***La Cantatrice Chauve***]

"Ne alır kafaları, ne duyar gönülleri"*** … "

Herakleitos, **Fragman 104** (Diels-Kranz tasnifi)

Günümüzde 'bilimsel' sıfatlı toplantılara ve yazılara sinmiş bir dil vardır. Başlarda 'objektiflik' sergilemesi gibi haklı bir nedenle 'mesafeli' olması istenmiş ama bugün çok sık sıradanlaşıp sıkıcı da olabilen bu dili bilimsel toplantı katılımcıları ile bu tür yazıların okuyucu kitlesi çoğunlukla benimser görünür. Üstelik, aynı dilin protokol gereği 'bile bile lâdes' paylaşılan bir tür akademik diplomasi dili ve yavansöylemine kolayca dönüştüğüne de sıklıkla tanık olunur. Bense bu yazıda biraz aykırı bir yol izleyerek, kendi biçem arayışıma uygun ve '*ersatz*' olmamasına özen gösterdiğim bir dili ikame

---

* Bu yazı daha önce *II. Mimarlık ve Felsefe Sempozyumu: Etik-Estetik*, 31 Ekim 2002-1 Kasım 2002 için hazırlanan "Modern mimarlık ötesinde "*ethos*" ve "*ahlâk*" sorunu" başlıklı bildirinin belirli noktalarda eklemeler yapılarak açılmış ve değiştirilmiş biçimidir. Yeni biçiminin ilk taslağı "*Ersatz Yuppie* Akademisyen Kimdir? [Nedir?]" başlığıyla *Türk Sosyal Bilimler Derneği* konferanslar dizisinin bir halkası olarak 30 Nisan 2003 tarihinde katılanların eleştirel görüşlerine sunuldu. Yapıcı katkılarından ötürü hepsine teşekkür ederim.

** ODTÜ Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

*** Aristoteles metinleri başta, 'can,' 'ruh' (*psuchē*) üzerine onca yazılmış eski Hellas'da bu ve benzeri sözcüklerin günümüzdeki gibi psikolojik anlamda anlaşılmadığını, fizyolojik denilebilecek sözcükler olarak bedene (*sôma*) özgü nitelikleri anlattığını unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla da insan edimleri doğrudan bedensel, fizyolojik diyebileceğimiz sözcükler yoluyla anlatıldığından, aslında 'diyaframı' karşılığı " *phrén* (**fr»n**)" sözcüğü "*thumós*" (**qumÒj**) sözcüğüyle birlikte "yürek" olarak çevriliyor olsa da, kendim şimdilik "gönül" olarak karşılamayı yeğledim. Türkçe 'kan beynine sıçramak' ifadesinde de beden-ruh ayrımının akla bile getirilmediği bir döneme özgü dile benzer bir anlatımı görebiliriz. Bu sözcüklerin özgün anlamları için bkz. Azra Erhat, **İşte İnsan /Ecce Homo/** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975)[1969]: 33-41.

ederek, içinde bulunduğum akademik *ethos*'la bir derdim bulunduğunu, bu derdin de insan olarak yalnız kendimi değil, hepimizi ilgilendirdiğini hatırlatmak istiyorum. Gene de, yazıda teori rehberliğinde olmasına dikkat ettiğim gözlem ve değerlendirmelerin, hatta önyargıların, akademik pratiği sürdüren eyleyicilerin özellikle bir kuşağıyla sınırlı kaldığını belirteyim.

Öte yandan, günümüzde nerdeyse her alanda gündeme getirilen ve habire tartışılan 'etik' var. Reklâm panolarına bile yerleşen 'etik' konusunda çoğu boşsöylem reçeteleri bir yana atmak da daha derindeki sorunu çözmüyor. Çünkü bu sorun "karakter çürümesi"nin alabildiğine hızlandığı, daha korkutucusu, kanıksandığı bir dönemde, salt 'resmî' uğraşım sosyoloji gibi akademik alanlarla sınırlı kalmayıp, bir çok başka yaşam alanının sorunu da. Tartışmamızın bir boyutu felsefenin de başağrısı 'etik' ise ve şimdilerde çoğu modern meslek/uğraşta da 'etik reçeteler' gündemde ve bol keseden söyleme konu olmuşsa, ilk elde bir noktanın altını çizmekte yarar var: o da en azından 'etik' sorunun şablonlara indirgenemeyeceği ve bu sözcüğün 'etik'ten çok '*ethos*'u ilgilendirdiği[1] gerçeği. Bu ise sonunda, Türkiye'de yaşayanlar olarak varoluşumuzla çok yakından ilgili.

Öyleyse, bu yazıda da günümüzün nesnel tarihsel-toplumsal koşullarının baskısı altında '*ethos*' ve onunla yakından ilişkili olarak 'birey/kişi ahlâkı'nın başına neler geldiği akademik uğraş gibi özgül bir toplumsal pratik, onun içinde de somut bir toplumsal tipleme üzerinden ve gereğinde "semptomatik" okumalara dayanılarak irdelenecek.

Bu yönde bir irdelemeye girişildiğinde, örneğin son otuz yılda bir alevlenip bir sönerek 'bilimsicilik' (*scienticism*) ve 'pozitivizm'e karşıt görünen çuval dolusu söylemde, hedef alınan konumun bu kez de yepyeni bir kılıfta karşıtı konumları (sözgelimi, feminism, çokkültürlülük, vb.) gizlice bir kuşatma, çevirme hareketinde bulunduğu, hatta yer yer onların diliyle kendini savunduğu bile ileri sürülemez mi? Durum gerçekten böyle ise, değişen toplumsal koşulların nesnel zorlamasıyla başlarda haklı gerekçelerle muhalefette bulunan konumların da zaman içinde ad da değilse de özde dönüşüme uğramaları, hatta çöküşe geçmeleri, sonunda da egemen düzenlere eklemlenerek uyum sağlamaları, aynı kuşatma ve ağır baskının göstergesi sayılmalı.[2] Bu baskıların değişik ölçülerde akademik kişilikler üzerinde de işlemesi kaçınılmaz.

---

[1] Çağdaş meslek ve uğraşların 'etik' yönünü işleyen bazı yayınlarda bu noktanın gözden ırak tutulmadığı görülmekte. Örneğin, mimarlıkla ilgili bir çalışmasında Karsten Harries şöyle yazmaktadır: "Üçüncü kez de bu kitap için aynı başlığı seçiyor olmam, ortaya koyduğu sorunun sürekli bir mesele olarak karşıma dikilmesi—ki burada 'etik' [*ethical*] denilince bu sözcüğün, uluorta 'iş etiği' ya da 'tıp etiği'nden dem vurduğumuzda anladığımız 'etik'ten çok Yunandaki 'ethos'la ilgili olması: [dolayısıyla] bu kitap 'mimari etik' denilebilecek alanla hiç de ilgili değildir." **The Ethical Function of Architecture** (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997): xii.

[2] Yakınlarda kapanan ve arkadan gelen öykünmecilerin yanlış nitelemesiyle "Birmingham Okulu" diye bilinen öncü "Kültür Çalışmaları Merkezi"nin kurucu ve baş teorisyenlerinden Stuart Hall'un daha 1990'da yazdıkları açılmasına çalışılan yeni alanın ve bu çabayı güden baştaki niyetlerin diğer toplumsal bağlamlarda başına neler geldiği konusunda yeterince düşünme malzemesi sağlamaktadır; bkz. Stuart Hall, "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities," **October**, No. 53 (1990): 11-23, özellikle 22-3.

Ülkemiz üniversitelerinin de uzmanlaşma ötesinde, özel üniversiteler öncülüğünde ticari işletme modelini giderek benimsediği şimdiki ortamda akademisyenlere ne olduğu sorusu akademik 'ethos'a ve akademisyen ahlâkına ne olduğu yönünde ve temelinde felsefi bir sorudan kopuk düşünülebilir mi? Max Weber'in salt siyaset alanı değil, bilime de ne olduğu konusunda 1919'da öğrencilere uyarılarının[3] altında da yatan şu 'inanç etiği' (*Gesinnungsethik*) ile 'sorumluluk etiği'nden (*Verantwortungsethik*), ithal 'yuppie' akademisyenliğin serpildiği yeni Türkiye koşullarında artık söz etmek olanaklı mı? "İş etiği," "pazarlama etiği," "sağlık etiği" gibi tonla reçetenin konunun felsefi ardalanı tümden unutularak kalıpsöylemlerle gündeme getirildiği bir dönemde bu 'etik' saplantısı "semptomatik" okunduğunda acaba aslında bir yitimin getirdiği rahatsızlığa, daha da beteri bu güncel konunun 'sembolik sermaye'ye dönüştürülüşüne işaret ediyor olabilir mi?

Felsefi boyutu salt bizde değil, Avrupamerkezciliğin her türüne özgü kurnaz budalalıklarca da gözardı edilen bu soruyu Kant ve Hegel'den günümüze dek hiç bir çaplı düşünür hasıraltı etmeye yanaşmamıştır. Bu düşünürler, değerler içeren "ne olması gerektiği" (*Sollen*) sorusunu "ne olduğu" (*Sein*) sorusundan bağımsız, kopuk tartışmaya yönelen yapay ele alışlara hiç bir şekilde itibar etmemişlerdir. Aynı sorun "Batı"-dışı, başka inanç/bilgi dairelerinde tarihte ve günümüzde benzer biçimde konuşlanmış mıdır, buna şimdilik bir yanıt getiremeyeceğim; ama *Realpolitik*ci "Batı"nın kendine baştacı ederken unutuma terkettiği bu "öteki"lerin, Batı metafiziği içinde uzundur yer tutan bizler için de esin kaynağı olmayı sürdürdüklerini kabul etmemiz gerekir. Çünkü, tanrıların valizlerini toplayıp terki diyâr ettiği ve çölün büyüdüğü (Nietzsche: »*die Wüste wächst…*«), dolayısıyla dünyanın kutsallıktan, büyüden arındığı (Weber: »*Entzauberung der Welt*«) modernlik koşullarında insan yüksek ama tekdüze mutlulukla donatılmış bir yaşama kavuşturulurken "bellekhanım"ın (*Mnemosyne*) da hızla kapıdışarı edildiği şu çölleşen yeryüzü ve dünyada[4] tüm kalburüstü düşünce yollarını örtük ya da açık niteleyen sorulardan biri hep *ethos* ve ahlâk olmuştur.

Bunun bir anlamı daha var: böylesine kaygan bir konunun 'mesele,' 'dert' (*Sache*) haline gelmesi, toplumsallaşma sürecinin erken dönemlerinden, aile terbiyesinden başlayarak ileri yaş dönemlerine dek kişi benliğini saran, değişen varoluş koşullarında tüm iç

---

[3] Burada doğrudan Weber'in "Görev/Uğraş olarak Bilim" [»*Wissenschaft als Beruf*«] başlığıyla tanınan ve modern dünya koşullarında özellikle Almanya'da bilimi belirlemeye başlayan eğilimlerin getirdiği tehlikelere dikkatleri çektiği konuşmasını kastediyorum. Bkz. »Wissenschaft als Beruf« [Vortrag, gehalten im Winter 1918/19 vor Studenten der Münchener Universität zur Orientierung über Berufsfragen.], **Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre** [http://www.pscw.uva.nl/sociosite/TOPICS/weber.html] / "Science as a Vocation," **From Max Weber: Essays in Sociology**, tr. and ed. by Hans H. Gerth and C. Wright Mills (New York: Oxford University Press, 1946): 129-156.

[4] "Çölleşim hızla kovuluşudur Bellekhanımın. 'Çöl büyüyor" sözü çağımızın geçerakçe değerlendirmelerinin dışındaki bir yerden gelmektedir. Nietzsche nerdeyse 70 yıl once 'çöl büyüyor' derken şunu da ekliyordu: 'içindeki çölleri saklayana yazık.' " [»*Die Verwüstung ist die auf hohen Toren laufende Vertreibung der Mnemosyne. Das Wort* >die Wüste wächst< *kommt aus einem anderen Ort als die gängigen Beurteilungen unserer Zeit.* >Die Wüste wächst< *sagte Nietzsche vor fast 70 Jahren. Er fügt hinzu:* > weh dem, der Wüsten birgt <.«], Martin Heidegger, **Was Heißt Denken?** (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1954): 11-12. / **What is Called Thinking?**, Eng. tr. by J. Glenn Gray and F. Wieck (New York: Harper & Row, Publishers, 1968): 30.

çelişmeleriyle içselleştirilen ahlâki sıvadan ötürü. İyi kötü sorgulansın ya da ayakta kalma, iktidar edinme güdüleriyle yeri geldikçe (örneğin akademik işhayatında) dile sermaye edilsin, toplumun sıvası olmuş "değer"lerden söz ediyoruz sonunda. Şu ya da bu kişisel (ya da 'bireysel') nedenle akademik alan uğraş seçildiğinde de, işlermiş görünen gerçeklikler içinde ne denli bozuk paraya dönüşürse dönüşsün, tüm düşselliğiyle ve iç çelişkileriyle bir değerler hiyerarşisi ve ahlâk sorunuyla hep yüzyüze kalınıyor. Yaşam stratejileri gereği yaşanan ahlâki çelişkiler ne kadar bellekten kovulmaya çalışılırsa çalışılsın, gene de değişik yollarla kendilerini hatırlatıyor tek tek her birimize.

Aynı sorunu 'akademik yaşam' denen ve artık uzmanlıklara bölünmüş uğraşlar bütünlüğünü etkileyen değişmelere her dönemde hemen kendini uydurarak kabuk değiştiren "*homo academicus*" türleri üzerinden düşünürken tartışma ardalanında tutmakta yarar gördüğüm bir başka nokta daha var: o da iktidar-mülkiyet ilişkilerinin kültür piyasasındaki değişim ve dönüşümlerden bağımsız düşünülemeyeceği gerçeği. Tarihin akışında sedimentasyona uğrayan insanlık deneyimlerinden üremiş ahlâki değerler günümüzde 'meslek kodu' gibi bağlayıcılıklar yoluyla zorbela işletilmeye çalışılırken,[5] aslında öznesiz uğraş ve meslek pratiklerine geçiliyor ve yeni bir 'yapay'doğa gereği giderek daha makinemsi yeni bir insan-doğasının ortaya çıkıyor olması da tartışacağımız meselenin bir başka boyutu. En geniş anlamıyla kökenleri uzak geçmişteki *tekhne*'ye götürülebilecek "insan yapıntıları"nın, bu yepyeni 'yapay' doğayı (*physis*) nasıl oluşturduğunu ve eskiden büyük ölçüde müdahalesiz akan doğa'nın yerine nasıl hızla geçtiğini ileride ciddi irdelemek, bir anlamda Fredric Jameson'un deyişiyle "görsel ontoloji"sini[6] geliştirmek zorundayız. Yeni ve "hazır giyim" teorik modalar

---

[5] Örneğin İngiltere'de mimarlık meslek kodunun 1968'deki etik konumu, mimarların ticari baskılardan kendilerini kesinlikle uzak tutmaları, işadamları gibi davranmamaları, inşaat alanında ya da yapı malzemesi imalatçısı şirketlerde hisseleri ya da başka çıkarları olmaması, kendi reklâmını yapmamaları ve aralarındaki rekabette fiyat kırmamaları konusunda sarih hükümler taşımasına karşın, hem piyasanın hem de mimarların en büyük müşterisi olan İngiliz Hükümeti'nin baskısı altında bu hükümlerin yaptırım gücü 1980'lerin ilk yarısında epeyce aşınmış bulunmaktaydı. Bkz. Martin Seymes, Joanna Eley, Andrew D. Seidel, **Architects and their practices: A changing profession** (Oxford: Butterworth Architecture, 1995): 22-23. Biz de burada akademik uğraşın genel yapısını gözönünde tutarak örnekler yoluyla aynı sorunu tartışmak durumundayız.

[6] Jameson, önceki bir çalışmasının girişinde de şöyle demektedir: "İçinde yaşadığımız toplum artık çoğunlukla imalâtımız ürünlerden ibaret ve imgelerini topladığımız bir dünya sunuyor bizlere. İnsanlarca üretilmiş bu yapay evrenin bir ontolojisini çıkarmak eğer halâ mümkünse bu [çaba] görsel olanın, diğer duyuların terkedip gittiği ve ilk elde göze çarpan yanı kalmış varlığın ontolojisi olmak zorunda. Bütün iktidar ve arzu mücadeleleri burada, yani bakışın hakimiyet kurması [kavgası] ile görsel nesnenin sınırtanımaz zenginliği arasında yer tutmak zorunda. Uygarlığın en üst düzeyinin (hiç değilse şimdiye dek) insan doğasını ahlâkçılığın bile artık kesip atmak istemediği bu oynaklığa dönüştürmüş olması tam bir ironi." Fredric Jameson, **Signatures of the Visible** (New York and London: Routledge, 1992): 1 [altını ben çizdim]. Jameson'un bu konuya ayrılmış yeni kitabı **A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present** (London: Verso, 2002)'da Lukács ile ilgili kısımlara da bkz. (özellikle ss. 82-5). Lukács'ın daha önceki **Die Eigenart des Ästhetischen**'inde girişilen genel tartışması ölümünden sonra basılan "Ontoloji'ye Giriş"inde açılmaktadır. "Tarih dönüşsüz bir süreçtir," der Lukács, "bu nedenle de tarihin ontolojik incelemesinin zamanın dönüşsüzlüğünden başlaması doğaldır. Burada gerçek bir ontolojik ilişki demetiyle [*ontologischer Zusammenhang*] yüzyüze bulunduğumuz apaçıktır. Eğer zamanın bu niteliği [*Wesensart*] her tür varolanın vazgeçilemez temeli [*unaufhebbare Fundament eines jeden Seins*] olmasaydı, varlığın zorunlu tarihselliği [*notwendigen Geschichtlichkeit des Seins*] sorunu ortaya atılamazdı bile."

peşinde koşarken, bu yeniden keşfe önem verirsek eğer, Lukács'ın son dev eserinde varoluşun "ontolojik" boyutuna yaptığı vurguyu unutan bizlerin konunun bu yönüyle de yolun daha başında olduğumuzu teslim etmemiz gerek.

Ama günümüz toplumsal işbölümü içinde uğraşlarda aranılan 'meslek ahlâkı' ve kör değneği gibi bellenilen 'meslekçi' ideolojilerin altını oyan, baskın bir başka işleyiş daha var ki, o da gerçekte kaostan ibaret piyasalara zorbela kırılgan bir kozmos getirmeye çabalayan sermaye düzeninin hiç vazgeçemediği, şu bayağı olduğu denli usdışı, ilke bile denilemeyecek 'kârlılık prensibi' ve herşeyin 'mübadele değerleri' olarak algılanışı. Çuval dolusu etik reçeteyi daha baştan kof kılan şey de önünde sonunda işte bu gerçekte işlemeyen ama içselleştirilmiş işleyiş. Her türden çalışma/iş yaşamı dışına taşarak diğer yaşam alanlarına da gizli ya da açık bulaşan bu usdışılık gözardı edildiği sürece, mesleki ve diğer değerlerin, ahlâk ölçülerinin sorgulanması tamamlanmış sayılmaz. Bu özellikle 'fikirlerle yaşamak' yerine fikirleri bir 'kültür sermayesi' olarak piyasaya sürmeyi seçmiş akademisyenlere hatırlatılması gereken önemli bir nokta.

Eğer "etik" (*Ethik*) Adorno'nun deyişiyle ahlâkın (*Moral; morality; moeurs; mores*) "rahatsız vicdanı" ise, kısılmasında sayısız yarar olan neon ışıklar[7] (mübadele değerleri; kârlılık) altındaki bu sorun için de benzer teşhiste bulunabilir, bizzat ahlâkın ahlâkçılık yapmaktan utanması, ürkmesi sonucu, "etik" denen şeyin yapay olarak ortaya çıktığını,

---

Prolegomena zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins (Darmstadt und Neuwied: Luchterhand, 1984, 1986; [bundan sonra **Prolegomena zur Ontologie**]), 1. Halbband: 612-13. / G. Lukács, **Ontology: Marx (Marx's Basic Ontological Principles)**, tr. by D. Fernbach (London: Merlin Press, 1978): 70. Önceki bir çalışmamda belirttiğim gibi, Lukács'ın kerelerce değindiği ama arzulayıp da gerçekleşmesine ömrünün yetmediği, kendisinin ilk göz ağrısı estetiğe yeniden dönüşüyle başlayıp ontoloji ara istasyonunda sona eren yetkin bir etik teorisine ulaşabilme çabası, haketmediği ölçüde ilgisizlikle karşılaşmış son dönem yapıtlarında yer yer dışa vuran bitmemiş bir çağdaş '*odyssey*' dir. Önümüzdeki döneme egemen olacağı söylenen 'görsellik' düşünüldüğünde, bu yolda harcanacak her emek ahlâk açısından da önem taşımakta. Şimdilik Lukács'ın sözcükleriyle yetinelim: "soyutlamaların ve düşünce deneylerinin (*Gedankenexperimente*) aldığı biçim ve tuttuğu yön epistemolojik ya da metodolojik görüş açılarınca, hele mantıksal olarak hiç belirlenemez (*erkenntnistheoretische oder methodologische (am wenigsten logische)*); [tersine] bunları belirleyen, eşyanın [şey(ler)] bizzat kendisidir (*die Sache selbst*)." G. Lukács, **Prolegomena zur Ontologie**, 1. Halbband: 596 / **Ontology: Marx**: 49. Ayrıca, ahlâk sorusunu emek sorusundan bağımsız düşünemeyiz. Bkz. özellikle, "Die Arbeit" 2. Halbband: 7-116. Bu bölümün İngilizce çevirisi için bkz. G. Lukács, **Ontology: Labour**, tr. by D. Fernbach, London: The Merlin Press, 1980).

[7] Bu benzetmeyi bilerek kullanıyorum; hem de salt Heidegger'in yapay ışıkların iyice aydınlattığı yerde ardalanın daha da karanlıklaştığı ve tekinsizleştiği yolundaki ifadesinden taşıyarak değil. Adorno da 'kitle kültürü' üstüne bir yazısında şöyle yazıyor: "Kentlerin üstünde gecenin doğal ışığını bastıran neon yazılar toplumun doğal afetinin, onun donarak ölüşünün habercisi göktaşlarıdır. Ama gökten inmiş değiller. Yeryüzünden denetleniyorlar. Bu ışıkları söndürmek ve insanlar inandığı sürece gerçek olma tehlikesi taşıyan karabasandan uyanmak gene insanlara kalmış." »Anhang: Das Schema der Massenkultur: Kulturindustrie (Forsetzung) [1942]« , Theodor W. Adorno, **Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente, Gesammelte Schriften, Band 3** (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997): 335. / "The Schema of Mass Culture," Theodor W. Adorno, **The Culture Industry: Selected Essays in Mass Culture**, ed. by J. M. Bernstein (London: Routledge, 1991): 83.

ama ahlâkın çelişkili doğasını görmezden gelen, bu çelişkilerin üstünü örten bir uyumluluğa kurban giderek sonunda işlemediğini öne sürebiliriz.[8]

Yakınlarda yitirdiğimiz düşün hemşehrimiz Hans-Georg Gadamer yıllar önce günümüz 'kitle' üniversitesini niteleyen, ama 'fikirlerle yaşama'nın da çanına ot tıkayan baskın üç eğilimden söz etmişti[9] Günümüzün "kitle üniversitesi" koşullarında "fikirlerle yaşamak" (*»das Leben in Ideen«*) idealinden giderek uzaklaşıldığının ve "neye/kime yarayacak?" (*cui bono; wem gefällt es?*) sorusunun öne çıktığının altını çizen Gadamer, bunun üç tür yabancılaşmayla (*eine dreifache Entfremdung*) sonuçlandığına dikkatleri çekmekteydi. Bunlardan birincisi, *Universitas Scholarum*'un çöküşü ve öğrencilerin bir "insan-kaynak," giderek de "müşteri" olarak düşünülmesinin yolunun açılışı; ikincisi, bilimlerin disiplinler olarak birbirinden koparak bölümleşmesi ve yekdiğeriyle iletişimsizlik içine düşmesi sonucu çökmeye başlayan *Universitas Literarum*; bu ilk ikisiyle yakından bağlı üçüncüsü ise, yukarıdaki "*cui bono?*" sorusunun yol açtığı "dar uzmanlaşma."[10] Üniversite kütüphanelerinin birer veri bankasına benzemeye başlamasının bu gelişmenin doğal bir uzantısı olduğunu da burada eklemiş olayım.

---

[8] "Etik ahlâkın vicdan azabıdır. [*Ethik ist das schlechte Gewissen, das Gewissen über sich selber*.]" Theodor W. Adorno, **Probleme der Moralphilosophie (1963)** [**Nachgelassene Schriften, Abteilung IV: Vorlesungen, Band 10**], Herausgegeben von Thomas Schröder (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996): 21-22; 269-70, Anmerkung des Herausgeber 19. / **Problems of Moral Philosophy**, ed. by Thomas Schröder; tr. by Rodney Livingstone (Cambridge: Polity Press, 2000): Lecture 1 (7 May 1963), s. 9-10 ve 185, Not 20, 21. Adorno aynı konuya ayrılan önceki derslerinde de (VIII. Ders: 8 Kasım 1956) bu teşhisini şöyle dile getirir: "Etik kavramı ahlâk felsefesinden çok daha popüler. [Çünkü öbürü gibi] katı gelmiyor, insani göndermeleri ağırlıkta gibi; insan eylemlerini raslantıya terketmiyerek, insan davranışının değerlendirilebileceği özel bir evrensel düzey vaadediyor sanki. Etik vicdan azabı, yani kendiyle ilgili vicdan. Kendi içerdiği zorlayıcılığı çağırmaksızın vicdan hakkında konuşma çabası" (s. 185-86, Not 21). Bu noktanın ayrıntıları için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Etik, Estetik, Teknik," **Defter**, No. 45 (Kış 2002): 187-229. Bu noktadana şimdilerde reklâm panolarında bile boy gösteren "etik değerler" [!] sloganı, büyük olasılıkla bilmeden, "etik" kalıplar dışında da "değerler"in varlığına işaret etmekte-ki bununla ilgili bir tartışma daha once şu yazımda yer almıştı: "Matematik Değerler aslında Toplumsal-Estetik Değerler midir?" **Bilgi ve Değer: [Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü 'Bilgi ve Değer' Sempozyumu (17-18 Mayıs 2002) Bildirileri]** der. Şahabettin Yalçın (Ankara: Vadi yayınları., 2002): 176-192.

[9] Hans-Georg Gadamer, »Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen« **Die Idee der Universität: Versuch einer Standortbestimmung** (Berlin: Springer-Verlag, 1988): 1-22. / "The Idea of University – Yesterday, Today, Tomorrow," **H.-G. Gadamer on Education, Poetry History: Applied Hermeneutics**, tr. By Monica Reuss and Laurence K. Schmit (Albany: SUNY Press, 1992): 47-59.

[10] Gadamer, **A.g.y.** : 10-14.

Bu koşullarda Gadamer'in gözünde bilgin kişiden beklenebilecek üç hasletten[11] yani çok özel anlamda dalgın Thales olarak kuyuya düşmenin -hakimiyet kayıtsız şartsız bilginindir-, bilim insanının trajik bir figür olarak yalnızlığı ve bu yalnızlığı tüm ağırlığıyla omuzlarına alma cesareti gösterişinin, neon ışıklı sahte tevazulara kaçmadan gerçek bir alçakgönüllülük sergileyişinin önemine kendim de başka yerlerde değindiğim için,[12] burada daha fazla üzerinde durmaya gerek yok.Ama, işte döndük günümüze ve özelde de modern akademik yaşamı "uğraş" (*als Beruf*) seçtiği iddiasındaki bizlere.

Öyle görünüyor ki, hem parolasını 'abidevi' olandan "bitmemiş" ve "parçalanmış" olana değiştiren modernlik[13] hem de "bellek" denen şeyi bir yana atmaya bizleri zorlayan teknobilimin (Horkheimer)[14] piyasa mekanizmasıyla hemhâl olduğu günümüz koşullarına bir güzel kendini uyduran üniversiter yapılanmalar içindeyiz. Sermaye düzeninin özgül olarak üniversiter alandaki baskın işleyişini yakın çekime alırken özel ve devlet üniversitesi ayrımı da sanıldığı denli önem taşımıyor. Devlet üniversitelerinin yetkililerince iyi niyetle ve masumane söylense de, 'müteşebbis üniversite' ifadesinin kullanılıyor olması da, bazı özel üniversitelerde öğrencilere 'müşteri' denmesi de nesnel olarak hiç de masum olmayan bir gidişata işaret etmekte.[15] Üstelik bir de bu süreci sürekli niteleyen "bitmemişlik" ve "parçalanmışlık" gereği ortaya çıkan bir sonuç var ki, o da artık "kâr getiren, yararcı ve gösterişçi yapıntıların…her *genre*da büyük bir çoğunluk oluşturmakla birlikte, gelip geçici (*ephemeral*) olduğu"[16] gerçeğiyle hep

---

[11] İlginçtir, Gadamer 1946'da Leipzig Sovyet askeri bölgesi içindeyken Üniversitenin Rektörü olarak yaptığı ve basılmasına izin verilen (»*Veröffentlicht unter der Lizenz, Nr. 88 der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland*«) açılış konuşmasında [*Rektoratsrede*, 5 Februar 1946] Gadamer bilim adamından (*der Mann der Wissenschaft*) sahip olması beklenen ve Nazi yönetimi altında Alman bilim adamlarını unutmakla suçladığı üç hasleti özetle şöyle verir: »*Erstens: er muß auf eine Weise geistesabwesend sein können, die nur dem im Angesicht letzter Wahrheitsfragen Stehenden widerfährt…Zweitens: [Er] geht im Verfolg seiner Arbeit durch Zweifel an sich selbst, die bis zur Verzweiflung anwachsen können…Das ist die Tragödie des Forschertums…Drittens: [Er] muß von echter Bescheidenheit sein.*« Bkz. Hans-Georg Gadamer, **Über die Ursprünglichkeit der Wissenschaft**, Leipziger Universitätsreden, Heft 14 (Leipzig: Johann Ambrosius Barth/Verlag, 1947): 13-15.

[12] Bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş.," **Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık** (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000): 34-35.

[13] George Steiner, **Grammars of Creation, originating in the Gifford Lectures for 1990** (New Haven and London: Yale University Press, 2001): 320.

[14] "Teknoloji belleği gereksiz kılar." Max Horkheimer, "Schopenhauer Today," **The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse**, ed. by Kurt H. Wolff and Barrington Moore, Jr. (Boston: Beacon Press, 1967): 68.

[15] Bu konuda daha ayrıntılı tartışma için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, **Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık** (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000) içinde yer alan şu yazılar "Modern Çağda *Universitas* Kavramına Ne Oldu?" (3-20) "Modern Çağda *Universitas* Anlayışının Geldiği Nokta: Bie Ekleme" (21-26) "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş." (27-35), "Türkiye'nin VII. Kalkınma Planında Önerilebilecek Bilim ve Teknoloji Politikasına İlişkin Bazı Sosyolojik Saptamalar" (37-40) ve "Uzun Erimli Bilim ve Teknoloji Politikaları Oluşturmaya Katkıda Bulunacak Merkezler: Gerekçeli Öneri" (41-46).

[16] George Steiner, **Grammars of Creation**: 309.

yüzyüze kalıyor olmamız. Sırf bu rahatsızlık veren gerçek nedeniyle, söz konusu gelip geçiciliği genel bir tartışmayla sınırlamayıp, modernliğe özgü "akvaryum teşhirciliği"ni (*fishbowl exhibitionism*) başka alanlardan, söz gelimi toplumsal bilimlerden somut örnekler yoluyla irdelemezsek hem analizimiz hem de bu sorunun hepimizi ilgilendiren "etik" boyutun tartışması eksik kalır.

Öte yandan, etik reçetelerin fazla uyumluluk göstererek işlemeyişleri karşısında, çatışan çıkarlar gereği ne denli erozyona uğrasalar da, her toplumda paylaşılan, örtük benimsenen, az çok uyulmak zorunda kalınan, işine gelmeyince hasıraltı da ediliverilen, ama çıkar çatışmaları irili ufaklı yaşandığında da karşıt taraflarca hatırlanıp hatırlatılan, ahlâk ölçüleri hâlâ var. Bu ise toplumsal-tarihsel bağlamın yaşam kuralları, normları ve çağdaş sosyal psikologların donuk deyişiyle bu normların duygusal ağırlık kazanmasıyla ortaya çıkan 'değer' ölçülerinden bağımsız düşünülemez.[17] Bu noktanın önemine yazımızın sonunda yeniden döneceğiz.

Bu soru 'semptomatik' okunduğunda, bir tür meslek hastalığının belirtisi de olan etik reçeteler yanında, hatta karşısında örtük de olsa kabullenilen ya da uyulmak zorunda kalınan "o şey"in, "yapılması yerinde/doğru olan"ın (Kant'daki "*das Daß*" ve "*das Tunliche*," Aristoteles'deki "*to hóti*" ve "*tò déon*")[18] akademik pratiklerde ve ötesinde nereye kadar işlediğini sorgulamaya dönüşecektir. Bunun bir iyi yolu, 'etik' üzerine aşırı genel yavansöylemlerle değil, belirli bireylerin özelliklerini sergilediği bir "toplumsal tip" (*social type*) üzerinden giderek bu sorgulamayı sürdürmek olabilir.

Şimdiki üniversiteler bir yanda oynak genel ve akademik-kültürel piyasa koşullarına uyum göstereceğiz diye yeniden-yapılanmak yarışında birbirleriyle aşık atarken, öte yanda da 'kitle üniversitesi' çağında iyice aşınmaya uğratılmış 'akademisyen ahlâkı' efsanesinin bu gidişi sanki örtmek istermişcesine inatla kullanılışı; aradaki çelişkinin getirdiği huzursuzluk ve vicdan rahatsızlığı. Başat olmasa bile, 'etik' şablonların da bu denli gündeme gelmesinde bu huzursuzluk ve rahatsızlığın önemli payı olsa gerek. İşte bu çelişkili durum nedeniyle, dünya piyasası ve bol lâf salatasına konu şu 'yeni ekonomi' koşullarında Türkiye'de de giderek işletme anlayışıyla sürdürülen 'müteşebbis' üniversite eğitiminin nasıl yeniden-yapılandığını, bunun da modern üniversite *ethos*'u ve akademisyen ahlâkı üzerindeki derin etkilerini somut örnekler üstünden yakın gözleme almak ve tartışmak seçtiğimiz "uğraş" gereği kaçınılmaz hale geliyor.

İşte bu yönde bir adım atarak aşağıda, "toplumsal tip" olarak ele aldığım küçük ve olumsuz bir örnek üzerinden bu irdelemeye girişmenin tam sırası.

---

[17] Bu noktanın ayrıntıları için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Etik, Estetik, Teknik," **Defter**, No. 45 (Kış 2002): 187-229; özellikle 191-203.

[18] Aynı şey estetiğin alanı için de söylenebilir; hele şu "yaşamın estetikleştirilmesi" ifadesini ayağa düşüren 'yuppie bozuntusu' enteller düşünüldüğünde… Adorno şöyle yazmıştır: "Etik yaşamda *tò déon*'un (Aristoteles) nasıl kendi ilkesi (*to hóti*) vardır ve pratik felsefeye [Kant] başvurmak zorunda değildir, aynı şey estetik için de geçerlidir ve onun da teorik bir sanatbilime [*Kunstwissenschaft*] başvurması gerekmez." »Paralipomena«, Theodor W. Adorno, **Ästhetische Theorie** (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1973): 393. / **Aesthetic Theory**, tr. by Robert Hullot-Kantor (London: The Athlone Press 1997): 263.

Birazdan açıklayacağım gibi, sosyolojide bir anlamda ölmeye yatırılmış bu "toplumsal tip" kavramını etik ve ahlâkla da yakın ilişki içinde kullanmak bana anlamlı göründü. Bu konularda bir sürü kaynak gösterilebilir; ama kendi hesabıma, 'müteşebbis üniversite' çağında akademik *ethos*'dan geriye artık ne kalmışsa onunla içiçe bir *homo academicus*'un, böylesine özgül bir akademik "toplumsal tip"in karakter ve ahlâk dokusunu tartışmaya dönük bu yazıdaki gözlem ve değerlendirmelerin teorik dayanaklarını çoğu kez Gadamer, Adorno ve Steiner'ın yaşamla ilgili gözlem ve düşünümlerinde bulmuş olması sevindirici.

Gene de "geriye artık ne kalmışsa" ifadesi ister istemez şu sorunun da uyanmasına yol açıyor: bitmemişlik, parçalanmışlık sergileyen günümüzün klinik dünyasında, geçmişte ağırlıkla cemaat ruhu ve baskısıyla işletilen "o şey"den (*to hóti*) ve onun gereği 'yapılması doğru olan'dan (*tò déon*; *das Tunliche; 'the right thing to do'*), herkesin iyiliğine olduğu görüldüğü için kişinin uyması beklenen doğru çözüm [*àgathòn kai déon*; *gut und bindend*) arayışından geriye kalan ne? Hele, günümüzde oldukça yıpranmış bir kentsoylu mülkiyet anlayışıyla önümüze sürülen etik reçetelerin, hatta paylaşılarak az çok uyulmasına çalışılan genel, örtük ve asgari ahlâk (*minima moralia*) ölçülerinin bile şu 'yeni ekonomi' ve 'yeni çağ' uydurmacasına uyar sahte-uygarlık cilasının üstünü örttüğü acımasız gerçekler karşısında sürekli tökezledikleri akla geldiğinde. Durum böyle olunca, en azından etik ve ahlâk formüllerini benimser görünen bireylerin ister istemez açmazlara, tutarsızlıklara düşmelerini, öznel ikiyüzlülükler içine itilmelerini de bir ölçüde anlayabiliyoruz?[19]

Bu nesnel duruma dikkat çekmek, böylelerini kara gözümüzde aklamayı beraberinde getirecek değil elbette. Çünkü, nasıl anlaşılırsa anlaşılsın, en azından "bilim"i kendine "uğraş" (*Wissenschaft als Beruf*)[20] seçtiği izlenimi veren kişinin ödemesi gereken bir yaşam faturası vardır. Eğer bir kişi "fikirlerle yaşamak" idealini seçmiş görünüyorsa, çoğu kez akladığımız sıradan çoğunluğun bir çok durumda gönüllü benimsediği nesnel koşullara, yani kişinin pekalâ kaçınabileceği durumlara baştan girmeme özen göstermek, bilimsel uğraşın gerektirdiği örtük ya da açık kabullenilen "o şey"i (*to hóti*) bir yandan eleştirirken öte yandan unutmamak zorundadır. Bu aynı zamanda demektir ki, kişi uğraşı ve gerektirdiğini baştan seçmeyebilirdi de. Kimsenin de buna diyecek bir şeyi olmazdı.

Bu ince noktayı yazı sınırlamaları içinde açarken salt deneyim ve gözlemlerle yetinmeyip, onları olabildiğince kuramsal düşünüm planına çekmek gerekiyor. Günümüzde çoğu çalışma ve yaşam alanlarında zorlama etik reçetelerin işlemediği gerçeği bir yana, az çok iç tutarlılık sergileyen, bütünleşik bir *ethos*'dan bile söz edilemeyeceğini, buna karşın örtük işleyen "o şey" gereği akıntıya direnen eğilimlerin de varolduğu gerçeğini unutmamak gerekli. Ama ya bu "akıntıya karşı" oluş bile, içinde yer

---

[19] Aynı konuda genel bir tartışma için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, " 'Yeni' Ekonomi Koşullarında 'İnsan' " **Defter**, No. 44 (Yaz 2001): 11-23.

[20] Max Weber'in 1919 Kış Yarıyılında öğrencilere yaptığı aynı başlıklı konuşma hatırlanırsa, bu noktanın önemi daha da açığa çıkar (bkz. yukarıda Not 3).

tutulan, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal koşulların zorlaması sonucu, bir kısım akademik-kültürel tip tarafından bir tür kozmetik olarak "kültürel sermaye birikimi" amaçlı kullanılıyorsa, ne olacak?

Bu ve benzeri soruların yanıtı aranırken, önünde sonunda şimdinin parçalanmış toplumsal ve bir toplumsal pratik olarak akademik *ethos*'unu niteleyen şeyin gelecek karşısında içine düşünülen umutsuzluk, 'ütopyasızlık' olduğu göze çarpıyor.[21] Herkesin bildiği bu durumun çağdaş sürü hayvanı (Nietzsche) 'birey'in tartışacağım türü, *homo academicus*'a özgü "nesnel öznelliği" yani onun toplumsal karakterini, ruhsal yapısını nasıl etkilediğini de bu vesileyle tartışma gündemine getirmek gerekiyor. Çünkü bu etkinin bireysel ahlâkla sınırlanmayan, onun ötesine de bulaşarak öncelikle meslek/uğraş etiğini etkileyen ciddi doğurguları var. Ters yönde düşünüldüğünde de, 'meslek etiği' denen şeyin gündelik yaşamın deviniminde sergilenen 'birey ahlâkı'ndan tümüyle bağımsız düşünülemeyeceğini teslim etmek gerek. Tahmin edilebileceği gibi, bir "toplumsal tip" (*social type*) olarak bütünü üzerinde odaklaşacağım örneklerin içinde yer aldığı akademik ortam, bazılarımızın içinde bulunduğu ve tüm karşı çaba ve dikkatlere karşın bireylerce arada bir açmazlarına düşülen bir toplumsal kurum. Kısacası, özellikle ülkemizde seksenli yıllarda hızla özel işletme zihniyetine kavuşturulup şimdilerde öğrencisini 'müşteri' gören -dolayısıyla aşağılayan- ve en komiği bunun şablonunu bile kendi geliştirecek yerde, güdümlü beyinlerce öykünülen 'gelişmiş' sermaye düzenlerinin akademik-kültürel endüstrilerinden ucuz yoldan, çoğu kez de beceriksizce ithal eden "Üniversite A.Ş." düşünülmeksizin söz konusu "toplumsal tip"e giren bireylerin 'asgari müşterek' karakterini ve bu karakterin nasıl hızla aşındığını tartışmak olayı psikolojikleştirmekden öteye pek gidemez.[22]

Eğer bu yazılanlar bir eleştiri olarak da görülecekse, şunu da eklememizde yarar var: aradaki tüm disiplin, teori ve uygulama farklılıkları bir yana, akademik endüstrinin

---

[21] Theodor W. Adorno, **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan (İstanbul: Metis Yayınları, 1998): Yansı 127 (*Wishful Thinking*), s. 203-205 [bundan sonra **MM** olarak kısaltılacaktır]. Adorno'nun teşhisi, günümüzde etik konusunda bireyselliğin açmazını ve ütopyanın önemini anlamamız için çok önemli. Kendisi şöyle der 127. Yansı sonunda: "Birbirine yabancılaşmış ruhsal bölmelerin senteziyle giderilemez düşüncenin kopukluğu, terapötik yöntemlerle akla akıldışı öğeler aşılamakla da giderilemez [*nicht die therapeutische Versetzung der ratio mit irrationalen Fermenten*]; tek çare, düşünceyi antitezci düşünce olarak kuran o istek öğesi [*Element des Wunsches*] üzerinde bilinçli olarak düşünmektir. Bu öğe, ancak hiçbir dışsal tortu kalmayacak ölçüde düşüncenin nesnelliği içinde eritildiği anda [*ohne heteronomen Rest in die Objektivität des Gedankens aufgelöst wird*] Ütopya'ya yönelen bir dürtüye dönüşebilir." (s. 205) Alıntılarda önemli görülen ve köşeli paranteze alınan kavram ve deyişlerin Almancaları için kitabın şu baskısına başvurulmuştur: **Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben** (Berlin und Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1951).

[22] Gene bkz.: "Modern Çağda *Universitas* Kavramına ne oldu?" ve "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş." Hasan Ünal Nalbantoğlu, **A.g.k.**: 3-40. 'Kitle üniversitesi' çağında akademik özgürlüğün yitip gidişini Adorno çok önceden şöyle dile getirmişti bile: "Öğretim özgürlüğü artık yozlaşarak müşteri hizmetlerine dönüşmüştür ve denetime boyun eğmek zorundadır. [»*Freiheit der Lehre wird zum Kundendienst erniedrigt und soll sich Kontrollen fügen*.«]" »Marginalien zu Theorie und Praxis,« **Stichworte: Kritische Modelle II** (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1969): 186. / "Marginalia to theory and Praxis," **Critical Models: Interventions and Catchwords**, tr. by Henry W. Pickford (New York: Columbia Univ. Press, 1998): 274. [vurgu benim]

patronları, işletmecileri ve bilim işçileri olarak tümümüz kültür sermayesi piyasasında pusulasız seyreden bu teknede seyahat ediyorsak, 'ahlâk,' 'etik,' '*ethos*' gibi kaygan konular hepimizin sorunudur. Akademik piyasada hem ayakta kalmak hem de başarılı bir akademik kariyer yapmak isteyenler, öne çıkma yarışında başkalarının gözünde dürüstlükleri konusunda kuşkulara sıklıkla yol açan körlemesine hırs ile hırsına gem vurmak, kendini dizginlemek arasındaki o bulanık çizgiyi tutturmakta zorluk çekerler. Bu nedenle, birazdan yeterli soyutlukta açılacak örnekler akademik ortamın çalışanlarına bir şeyler hatırlatabilir, düşüncelerinde yankılanabilir umudundayım. Umulur ki, bu olası yankı salt usumuzda değil gönlümüzde de çınlasın. Neden bunu eklemeye gerek duydum? Çünkü, modern çağın zihinlere, sezenusa (*noûs*; Aristoteles) empoze ettiği yapay ayrıma karşın, Adorno'nun enfes saptamasıyla, "[z]ekâ ahlâkî bir kategoridir. [*Intelligenz ist eine moralische Kategorie.*] Duygu ile anlamanın birbirinden ayrılması [*Die Trennung von Gefühl und Verstand*]…insanın birbirinden kopuk işlevlere bölünmesini hipostazlaştırır."[23]

Bu duruma tüm akademik düşünce ve 'tasarım' alanlarında, özelde de sosyal bilimlerde rastlıyoruz. 'İcad' (*invention*) ile 'yaratı' (*creation*) arasında kesin bir ayrım çizgisi çekilemeyeceğinin de bilincinde olarak, bu bağlamda 'icad' sözcüğünü dilimizdeki olumsuz anlamıyla (örn. "bu da yeni icad galiba!" deyişinde olduğu gibi) alabilir ve çağı niteleyen 'icadcılığın' hem kendi disiplinim hem de nice başka alanda çoğu düşün ürününü gerçek bir 'yaratı' olmaktan yoksun kıldığını öne sürebiliriz. Bu durumun metalar fetişizminin boyunduruğunda, seri üretim ve tüketim koşullarıyla ve 'yeni kapitalizm'e özgü esnekliği olanaklı kılan teknolojik ivme artışıyla çok yakın bağı var. Adorno yaşasaydı, saptadıklarının bu şiddette doğrulanışı karşısında dehşete kapılabilirdi.[24]

---

[23] Theodor W. Adorno, **MM**, Yansı 127 (*Wishful Thinking*), s. 203.

[24] Adorno'nun 1945-47'deki acılı saptamalarının, günümüze de ışık tuttuğunu görebiliyoruz. Örneğin şöyle yazar: "Bugünün koşullarında bir tröstü yönetmenin bir basınçölçeri okumaktan daha çok zekâ, deneyim, hatta eğitim gerektirdiği düşüncesi sadece iğrenç bir ideolojidir. Maddi üretimde bu ideoloji inatla savunulur, oysa tinin maruz kaldığı bunun tam karşıtıdır. Bugün ipliği pazara çıkmış *universitas literarum* doktrinidir bu, ilim irfan cumhuriyetinde [*Republik der Wissenschaften*] herkesin eşit olduğu doktrini – bir cumhuriyet ki sadece herkesi herkesin gözetimcisi olarak istihdam etmekle kalmamakta, herkeste herkesin işini yapmasına yetecek nitelikler bulunduğunu da öne sürmektedir. Değiştirilebilirlik, mübadelenin nesnelere uyguladığı işlemlerin aynısının fikirlere uygulanmasına yol açar [*Vertretbarkeit unterwirft die Gedanken derselben Prozedur wie der Tausch die Dinge*]. Ölçülmez [*karşılaştırılamaz*] olan tasfiye edilir böylece [*Das Inkommensurable wird aus geschieden*]. Düşüncenin ilk görevi mübadele ilişkilerinin [*Tauschverhältnis*] sonucu olan o her şeyi kapsayan ölçülebilirliği [*allumfassende Kommensurabilität*] eleştirmektir; bu ölçülebilirlik, üretici güçleri engelleyen ve onların karşısında yer alan tinsel üretim ilişkilerini [*als geistiges Produktionsverhältnis*] oluşturuyordur…Zihnin istihdam saflarına çekilişini sadece değiştirilmezlik durdurabilir. [*Unvertretbarkeit allein könnte der Eingliederung des Geistes in die Angestelltenschaft Einhalt tun*]." **MM**: Yansı 83 (*Başkan Yardımcısı*), s. 133.

****

İşte yukarıda önerdiğim ve sosyologların kullandığı teorik araçlardan "toplumsal tip" (*social type*) kategorisini tam da bu noktada işe koşmak bence anlamlı olacak (fazla şişirmeden Baudelaire'in *flâneur*'ünü,[25] Simmel'in "yabancı"sını [*Der Fremde*],[26] Mills'in "beyaz yakalılar"ını,[27] hatta Said'in 'sürgünde entellektüeller'ini düşünelim).[28] Böylece, etik üzerine aşırı genel ve boş lâf etmek, yavansöylemler düzmek yerine, gündelik deneyimlerimizde değişik görünümlerine tanık olduğumuz bir olguyu kısmen bu mikrososyolojik kategori yoluyla ele alabileceğiz.

Akademik dünyamızda bir "toplumsal tip" oluşturduğunu düşündüğüm örneklerin elbette sayıca az ya da çokluğu bireylerarası farklılıkları öne çıkarabilir ya da bulanıklaştırabilir. Üstelik, bireyin karakter yapısının toplumsal kökence de biçimlendirilişi ve geleceğe yönlendirilişi nedeniyle, özgül bir "toplumsal tip"e giren bireyler arasında yığınla fark bulunabilir; ama önemli olan, hemen her örnekte üç aşağı beş yukarı görülen ortak paydaya, ortak olduğu için de soyutlanabilir özelliklere dikkat etmek.

Ayrıca, kökleri toplumumuzun tarihinde aranması gereken ufak tefek onca çarpıcı olumsuz gerçek var ki, birazdan adlandıracağım özgül "toplumsal tip"e yapısal olarak damgasını vuruyor: örneğin bu tip kendi söyleminde inceleme "nesne"sine dönüştürerek kültür sermayesine girdi yaptığı toplumsal kesimlerle gerçek bir yakın temasa, yüzyüzeliğe mecbur kaldığında, neden birden bir kaç kuşak geride soyu zorbalık timsali bile olabilen sözde-seçkinliğe içkin hunharlıklar ince kat atılmış onca uygarlık ve

---

[25] Son zamanlarda bir tür 'sinematik zaman' uçukluğuyla *flâneur* sözcüğünü sihirli bir sözcükmüşcesine dile dolayıp bu tipi de pek bir yüceltenlere Walter Benjamin'in *Passagen-Werk* sayfalarında ufak bir uyarısı vardır: "*Flâneur*'ün kişiliğinde aydın, pazara çıkmıştır. Niyetinin pazarı görmek olduğunu söylerse de, aslında niyeti kendisine bir alıcı bulmaktır. Henüz koruyuculara sahip olduğu, ama pazarla da tanışmaya koyulduğu bu geçiş döneminde aydın, *bohème* olarak belirginleşir. Ekonomik durumunun belirginsizliğine koşut olarak, politik işlevi de belirsizdir. Bu durum, hepsi de *bohème* çevresinden gelen meslekten komplocularda en çarpıcı biçimde dile gelir." Walter Benjamin, **Pasajlar**, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993): 99; krş. "Paris, Capital of the Nineteenth Century: D. Baudelaire, or the Streets of Paris," **The Arcades Project**, tr. by Howard Eiland and Kevin McLaughlin (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1999): 21; bu büyük ve bitmemiş çalışmanın çevirisini değerlendiren George Steiner de *flâneur*'ün temsil ettiği manzarayı şöyle dile getirmektedir: "*Flâneur* tipi sinematik zamanda oluşan tüm bir kent panoramasına göndermede bulunur." bkz.George Steiner, "Work in progress: Shops, sewers, boredom, barricades: Walter Benjamin's mappings of Paris above and below ground," **The Times Literary Supplement**, No. 5044 (Dec. 3, 1999): 4.

[26] Georg Simmel, »Exkurs über den Fremden«, ex: **Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung** (Berlin: Duncker & Humblot Verlag, 1908 [1. Auflage]): 509-512 [Almanca metin için bkz. http://socio.ch/sim/unt9f.htm] / "The Stranger," **On Individuality and Social Forms**, ed. by Donald N. Levine (Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1971): 143-9.

[27] C. Wright Mills, **White Collar: The American Middle Classes** (London: Oxford Univ. Press, 1951).

[28] Bu ele gelir kavramı kullanan çalışmalardan biri için bkz. Ulus Sedat Baker, **From Opinions to Images: Towards a Sociology of Affects**, basılmamış doktora tezi. ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Eylül 2002.

(yavan)kültürlülük cilası altından dışarı vurabiliyor?[29] Bu gibi saptamalar yukarıda üzerinde durduğumuz etik ve ahlâk konusunu somutta irdeleme olanağı da sunuyor bizlere. Bu bakımdan, ıslah olur fikrini pek uyandırmayan kemikleşmiş bir vurdumduymazlığı israrla sergilediğini düşündüğüm bu özgül akademik "toplumsal tip"i neden bizler de "nesne"ye dönüştürüp incelemeyelim, bundan kendimize ahlâki dersler çıkarmayalım ki?

Nedir peki bu özgül toplumsal tipte aranacak ortak payda? Akademik bağlam mı? Bu durumda evet. Bir döneme özgü *ethos* mu? Hiç kuşkusuz; böyle bir şeyden söz edilebilecekse eğer.

"Etik" sorusunu belirttiğim bağlamda ve söz konusu "toplumsal tip" üzerinden tartışacaksak, 'yeni kapitalizm'e özgü koşulların artık seri üretime güdümlenmiş akademik "fikir işçileri"nin toplumsal karakteri üzerindeki çözücü etkisini göz önünde tutmaksızın tartışmanın bir yerlere gidemeyeceğine yukarıda işaret etmiştim. Dış dünya içini boşaltırken, ayakta kalmak içgüdüsüyle gene aynı dünyanın kendisine pompaladığı bireyci ideolojilere canhıraş sarılan bu gibi modern bireylere işletmeye dönüşen akademik dünyamızda da sıkça rastlanmaktadır artık.[30]

Günümüzden geriye, geçmişe bakıldığında bu gelişmenin tohumlarının çok önceden aynı akademik toprağa saçıldığını, ilk filizlerini ise "Amerikan onyılı" 1950'lerde verdiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla, kabaca, geçici bir sınıflama yapıldığında bile, tarih içinde Türkiye üniversitelerinde bir sonrakinin tohumlarının bir öncekinde ekili olduğunu gözlemleyebileceğimiz akademisyen tiplemelerinden söz edebilir; yakın çekime alacağımız bir türüne bakarak da gelecekte, kabuk değiştirmekte olan üniversitede

---

[29] Kanımca Cumhuriyetin en değerli ideolog-düşünürü olan Akçuraoğlu Yusuf Bey daha önce yazıp da sonradan yayınladığı "İttifaka dair" makalesinde (9 Haziran 1336/9 Nisan 1920) o günlerde İttihad ve Terakkî Fırkasının muhalifleri çevresinde dönüp dolaşan, "[k]apitalistlerden başka, İstanbul'un uluslararası sermayesi sayesinde hoşça geçinmeye alışan sayısı az ama toplumsal etkileri sayılarından fazlaca bir epigoni entellektüeller zümresi"nin varlığına dikkat çekerken bir bakıma şimdikilerin de erken habercisi bir '*avant-garde*'dan söz etmiş bulunuyordu. [bkz. Akçuraoğlu Yusuf, **Siyâset ve İktisad hakkında bir kaç Hitâbe ve Makale** (İstanbul: Yeni Matbaa, 1340/1924): 21-32; özellikle 31] Bu saptama, pleb-yurttaşa dönüşememiş, üstelik ansal çıkarları gereği buna hiç de hevesli olmamak kurnazlığı içinde olan şimdinin *parvenu*'leri için haydi haydi geçerlidir. Bilgiyi de kendi tekelinde gören erken Cumhuriyetin seçkin ailelerince öncelikle kendi soylarını sürdüreceklere aşılanmaya çalışılan 'kültürlülük,' kendi dil ve tavırlarında sergilemeye çabaladıkları o donuk incelik, nesnel toplumsal koşulların hızla değişmesinin getirdiği yeni fırsatları sinsice izleyen bir *Halbbildung*'a uygun teknik olmaktan öteye pek geçmez. Bir kısmı ebeveynlerinin mesleğini seçen yeni kuşaklara aşılanan ve doğası gereği 'öteki'lere önyargılı aile gelenekleri ile bu gibi ailelerin sınıfsal temellerdeki kayma ve dönüşümler toplumumuzun günümüze uzanan tarihinde henüz değişik boyutlarıyla derinlemesine tartışılmış değil.

[30] Adorno **MM**'daki aynı yansısını (83: *Başkan Yardımcısı*, s. 134), kitle üniversitesi çağında asgari duyarlığa sahip herkesi hafif sarsabilecek şu sözlerle bitirir: "Bir kalemle bir silgi, bir tabur asistandan daha yararlıdır düşünceye. Kendilerini ne düşünsel üretimin bireyciliğine tümüyle teslim etmek ne de insanı içten içe hor gören eşitlikçi değiştirilebilirliğin kolektivizmine gözü kapalı dalmak isteyenler, sorumluluğun paylaşıldığı bir özgür işbirliği ve dayanışma noktasına çekilmek zorundadırlar. Başka her şey, zihnin iş dünyasından türemiş biçimlere ve sonunda o dünyanın kendisine satılması demektir." [altını ben çizdim]

entellektüel ufku son derecede sınırlı bir uzmanlaşmış[31] 'akademik işçi' kitlesinin belirmeye başladığını öne sürebiliriz. Hiç kuşkusuz, tüm bu tiplemeleri barındıran akademik bağlam Türkiye'deki üniversiter yapılanmanın yurtdışı dünyadaki dönüşümleri izlemesi ve yeni durumlara tartışmasız uyum göstermesinden bağımsız düşünülemez. Öte yandan daha 40'lı yılların sonunda, aynı tiplemeleri örneğin Amerikan sosyolojisinde boy hedefi yapan teşhis ve değerlendirmeler hiç de az değildi. O yıllarda profesyonel bir meslek dergisinde çıkan yazısında sosyolog Nathaniel Cantor, "[m]etinlerde ya da derslikte sürdürülen entellektüel pinpon'un anlamakla [*understanding*] karıştırılmaması gerektiği" konusunda bizleri uyarıyor,[32] bilginin (*knowledge*) yaşam için ne anlama geldiğinin bu gibilerce sorgulanmayışına dikkatleri çekiyordu:

"Uzmanlaştıkları konular dışında bu bilim insanları pencere pervazına yapışmış eşekarıları kadar çaresizdirler…tek kelimeyle, bu kişiler zekâdan yoksun [*without being intelligent*], yalnızca malûmat sahibidirler [*informed*]."[33]

Tartışacağım "toplumsal tip"in parçası olduğu olayların ve bu olayların göstergesi olduğu toplumsal ve bireysel niteliklerin ilk çiçeklenişinin başlarda sol-liberal hava koşullarında ve genelde bir "yetke"ye "muhalefet" söylemi altında gerçekleştiğini görmek ilginç bir teorik ve etik değerlendirmenin de yolunu açıyor. Hiç kuşkusuz, önceki dönem üniversite yaşamına damgasını vuran orta Avrupa kökenli yetkeciliğin 60'lı yıllarda bir ölçüde zayıflaması sonucuakademik alanda eleştirinin dizginlerinden boşalması çok doğaldı. Bu eleştiri (örneğin 68'liler) yer yer yanlış hedeflere ve abartılı biçimde yönelmiş olsa da, aynı onyılda yer alan toplumsal gelişmelerle ve çalkantılarla içiçe düşünüldüğünde genel planda belirli bir hedeflilik sergiliyordu. Sorunun püf noktası şurada: hangi zamanda hangi toplumsal-siyasi koşullar akademik yaşamı kuşatmışken, hangi yetkeye ve hangi gerçek maksatla? Bu soruyu gözardı etmeksizin, Türkiye'den bazı özgül ve anlamlı gözlemlerle özellikle bu son noktayı açarak değerlendirmemizin zihinlerde uyandırdığı "etik bunun neresinde?" sorusunu daha somutta konuşlandırmanın zamanı böylece gelmiş bulunuyor.

İşte bu amaçla, özellikle yetmişli yılların sonundan şimdiye uzanan zaman diliminde Türkiye'de akademik çevrenin gidişatını genel ekonomik ve politik gidişatla ilişkili

---

[31] Siegfried Kracauer daha 1920'lerin sonunda "uzman kültürü" denen şeyin kaçınılmaz olarak uzmanlaşılan dar alanın ötesindeki daha geniş toplumsal manzara karşısında bir miyopluk sergilediğinin, bunun ise özellikle siyasi çalkantılı bir dönemde sorumsuzlukla bir tutulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Üstelik, 'uzmanlık' olarak nitelenen uğraşların hiç de gerçek anlamda bir uzmanlık sayılamayacağına dikkatleri çeken Kracauer, bugünün "disiplinlerarasılık" çağrılarını nerdeyse önceleyerek, "uzman kültürü"nün bir anlam taşıyabilmesi için uzmanlaştığı ayrıntıları daha kapsamlı bir modeli besleyecek biçimde seferber etmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bkz. »Der Fachmann« [1931], **Schriften**, V/2 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 19): 404; son nokta için ayrıca bkz. Thomas Y. Levin, "Introduction" to S. Kracauer, **The Mass Ornament: Weimar Essays** (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995): 10.

[32] Nathaniel Cantor, "The Teaching and Learning of Sociology," **The American Journal of Sociology**, LV/1 (July 1949): 24.

[33] Aslı, C.E.M. Joad, **Guide to Modern Wickedness** (New York City: Ryerson Press, 1939): 294'de.

düşünürken, bugün orta yaşlarında olan bir akademik kesiti "insan manzaraları"na dönüştürelim. Yetmişli yılların sonuna doğru akademik ortamı kuşatan totaliter dış güçlerin açık baskısı yaklaşırken özellikle en gelişmiş yerleşkelerde görece gelişebilmiş demokratik işleyişlerin, şu Weber'in "sorumluluk ahlâkı"ndan (*Verantwortungsethik*) uzak olanlara bir kaç boy büyük geldiğine tanık olunmuştur. Somut geçmiş deneyimler bugün hatırlandığında, küçük kişisel ya da grup çıkarlarının kurnazca ardında gizlendiği dizginsiz ve sorumsuz eleştiri örneklerini sanırım o günleri yaşayan çok kişi verebilir. Uçta örneklerinin lâfta kalan 'demokratikleşme' adına demokratik hoşgörünün görece en fazla sergilendiği ortamlarda demokrasi korsanlığına dönüşmüş olduğu gerçeği önemli bir sosyolojik inceleme konusu, ama böyle bir irdelemeye salt demokrasiyi hazmedemeyiş sayıltısıyla girişilemez. Yetmişli yıllarda toplumun dönüşümüne ilişkin umutların giderek zayıflamış olması, bir tür güçsüzlük duygusuyla birlikte giden eyyamcı bir 'ayakta kalma' güdüsünün özellikle belirli kesimlerde ön plana çıkmasında rol oynamış olabilir.

Ama burada da dikkat edilmesi gereken esas nokta talepte bulunanların ne dedikleri, söylemleri değil, oynak ama nesnel toplumsal konumları gereği gerçekte ne yapıp eyledikleri ve bunun hepimizi ilgilendiren ne gibi ahlâki doğurguları olduğu. Günümüzün yaygın *ethos* parçalanması düşünüldüğünde, bolca sunulan etik reçetelerin yanında "o şey" olarak nitelenen örtük ahlâk ölçüsünün işleyip işlemediğini bu türden yakın örnekler yoluyla saptamak, etik/ahlâk üstüne çuval dolusu genel söz sarfetmekten çok daha anlamlı. Böylece hem modern toplumun bireyleri üstüne çaplı düşünürlerce öne sürülen iddiaların günümüz Türkiye'sinde küçük bir sınamasını yapmış olacağız, hem de sanırım bu küçük çaba sanırım 'etik' konusunda hazırdaki 'hümanist' reçetelere sığınmanın yararsız, hatta sakıncalı olduğunu bir kez daha hatırlatacak bizlere.

****

Şimdi her birimizi bekleyen böyle bir tehlike karşısında uyarıcı olduğunu düşündüğüm olguyu 'inceleme nesnesi'ne dönüştürelim ve şimdilik "*ersatz yuppie* akademisyen"[34] olarak adlandıracağım "toplumsal tip"e biraz daha yakından bakalım.

---

[34] Bu geçici sıfatlandırmaya alternatif öneren bir çok arkadaş arasında Dr. Belkıs Ayhan Tarhan'ınki bir yakın okuma grubumuzun geçmişte işlediği M. Heidegger'in *Was heißt Denken?/What is Called Thinking?* başlıklı derslerindeki Parmenides ve Herakleitos fragmanlarından esinle, " 'gönül'süz akademisyen" oldu; yani aynı kitapta tartışılan, usu yüksek hızda işlerken bir türlü 'şey'leri dert edinip gerçekten gönlüne çekemeyen ve tam da Nietzsche'nin "son insan" (*die letzten Menschen*) olarak nitelediği ve modernlik (*Neuzeit*) koşullarının büyüyen çölleşmesine (»*Die Wüste wächst...*«) denk düşen tür içinde düşünülebilecek bir tip. Türkçede yanlış anlaşılmasının biraz önüne geçebilmek için "gönlüdar akademisyen" diyebilirdim; ama burada tartışacağım toplumsal tip dışında başka nice akademik tipin de 'şey'leri gönlüne çekip derdi, meselesi (*das Sache*) yapmak yerine onları birer kuru inceleme 'nesne'sine indirgedikleri düşünüldüğünde, daha betimleyicisi bulunana dek '*ersatz yuppie*' sıfatlandırmasını tutacağım.

Ülkemizde ve belki başka ‘çevre’ toplumlarda da yetmişli yılların sonunda öğrenci, ardından da öğretim elemanı olarak akademik yaşama giren küçük bir kesit burada söz konusu olan. Aralarındaki onca sınıf farkına karşın kökenleri toplumsal katmanlaşmanın hiç de diplerinde aranmaması gereken bir kesit bu. Beklenti düzeylerini toplumsal statükoda hangi katmanlara göre ayarladıklarından çok, ne gibi ayakta kalma ve kariyerde yükselme stratejileri ve taktiklerini seferber ettikleri, ne gibi eylemlerle amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları daha önemli. Bu bizi ister istemez hem ethos hem de söz konusu toplumsal tipe özgü ahlâk dokusunu düşünmeye zorlayan bir nüans. Bu toplumsal tipi temsil ettiğini düşündüğüm bireylerin ileride ‘yuppie’ benzeri olmalarını kolaylıkla mümkün kılacak beklenti düzeyleriyle uyarlı olarak, biraz da yetiştikleri ortamların *lingua franca*’larının biçimlemesiyle, gelişmiş ülkelerin metropollerindeki üniversiter yaşama gözlerini diktiklerini, ilk olanak çıktığında da bu ülkelere gittiklerini, gidenlerin bir kısmının da bir yandan geride kadrolarını tutarken dışarıda lisansüstü eğitimlerini uzatarak değişen sürelerde tamamladıklarını düşünün. Özellikle bir özelliğin altının çizilmesi de gerekir. En azından ‘çevre’ toplumun üniversiter yaşamında ellerini fazla nasırlaştırmamak için ‘ampirisist’ yaftasını hemen yapıştırarak, alan ya da arşiv tarama gibi görgül çalışmalara burun kıvıranlar bu küçük grup içinde önemli bir alt-grup oluşturur. İleride ‘yuppie’ döneminin göstergelerinden sayılan nerdeyse şehevî tüketim kalıplarının (‘lite’ bira, dekafeine kahve, vb) aslında teorisyenlik yaparken de bir benzeriyle (‘lite’ teori, ‘lite’ urbanism gibi) karşılaşılacaktır. Bu noktada bilinmeyen, yepyeni bir olguyla yüzyüze değiliz; şimdilik…

Ama şu getireceğim ve yeterince örneğin dışavurduğu olayı/olguyu az deşersek, hem kuluçkalanmış bir kurumsal etik sorunuyla hem de bireyler düzeyinde ahlâki bir sorunla hemen yüzleşiriz. Kimi *ersatz yuppie* adayının gönlünde uyuklayan aslanın (sözgelimi *yeşil kart*) yurtdışına çıkınca birden uyanması, ama bunun gerçekleşemeyebileceği kaygısıyla, dışarıda geçen doktora sürelerinin bir tür sigorta olarak alabildiğine uzatılmaya çalışılması; ama aynı anda, seksenli yılları damgalamış politik düzenlemelerin kadro darlığına düşürdüğü bölümlerini hiç düşünmeden, durum kesinleşene dek kendi kadrolarını olabildiğince tutma çabaları; sonuçta da bu benmerkezci çabalara rağmen kadroların tutulduğu bölümlerde gene de sürdürülen hoşgörü nedeniyle eğitim, öğretimi etkileyen irili ufaklı darboğazların (yeni eleman alamama, vb.) ortaya çıkması. Bu tür hoşgörülerin gidilen ülkelerdeki bölümlerin yönetim zihniyetine epey yabancı olduğunu da bu arada hatırlatmış olalım.

Demek ki dışarıya kapılanmaya çalışanların en azından bazılarında tezlerini kısa zamanda bitirip ülkesine ve kadrolarının tutulduğu bölümlerine dönerek varolan koşullarda eğitime destek olmak gibi bir kaygı yok; üstelik durumunu haklı çıkarmak için geçmişte bölümlerinin onlar için hiç bir şey yapmadığı gibi hazırda gerekçeler hep var (acaba gidilen bölümlerde Türkiye’deki kadar karşılıksız yapılıyor mu?). Toplumca ‘özallaşma’nın akıntısına kapılınsa da hâlâ bir şeylerin yapılabildiği bu ülkede eğitimin geleceği söz konusu olduğunda, el kapılarından içeri nihai giriş yapma çabasını inatla sürdürdükleri zamanla aşikârlaşan bu yaygın umursamazlık (ve de ‘umarsızlık’) örneği kesimin, tam bir duyarsızlık sergilediği çok görülmüştür. Bu konuda öznel ya da nesnel bin dereden su getirilebilir; ama tam da bu noktada nesnel bir ikiyüzlülük içine düşüldüğü de bir gerçek. Bu hem ahlâki hem de ‘etik’ bir soru değil midir?

Bitmedi, biz gene önceye gidelim. Genel çizgileriyle vereceğim yaşanmış örnekler, dışarıya kapılanmayı gerçekleştiren bazılarının toplumsal karakterinde aslında önceden var olup da özellikle 'Yeni Dünya'nın 'esnek imalât' koşullarında çiçeklenen filizlerin - Richard Sennett bunu başka işkollarından örneklerde "karakter çürümesi/aşınması" olarak nitelendirir[35]- anlaşılmasında yardımcı olabilir.

Üniversiteleri hem de bazı öz mensupları eliyle yeniden düzenleyen 12 Eylül patronlarının 'görece' demokratik akademik ortamları gözetim altına aldığı kırılgan dönemi hatırlayalım. Örneğin, olumsuz dış koşulların kuşatması altında, gayrıresmî de olsa katılma ve fikir beyan etme ayrıcalığına sahip olanlarca, olabileceği denli demokratik bölüm toplantılarında birlikte tartışılıp kendilerinin de benimsemiş göründüğü ortak kararlara uygun ve bugün için bile olası en nesnel ölçülerle hazırlanmış sınavlarda arkadaşları lisansüstü programa giremedi diye kararın ihlâli yüksek perdeden istenmişse, buna ne buyrulur? Üniversitenin üstüne dışardan onca zorbaca abanma ayan beyanken, güçbela korunabilen bir demokratik filizlenme böylesine bile bile kurban edilme tehlikesi içine itilmişse bunda bir demokrasi korsanlığı yok mudur? Üstelik, böylesine eyyamcı orta ve alt-orta sınıf şımarıklıklarına benzersiz hoşgörüyle yaklaşan akademik ortamları ateşe verebileceklerini düşünmeksizin, sol ve sıradan liberal literatürden hazımsızca alınan fikirleri esas niyetlerine kamuflaj yaparak, bölümlerinde demokrasi olmadığı, vb. gibi suçlamalarla ama aslında bireysel ve grup çıkarları yönünde durumu istismar edenlerde bıraktık 'meslek etiği'ni, hangi kişisel ahlâkdan söz edeceğiz? Şimdiden geriye, o aşırı tekinsiz günlere bakıldığında, o zaman ihtimal verilmeyen bir

---

[35] Richard Sennett, **The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism** (New York: W. W. Norton & Co., 1998) / **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2002). C. Wright Mills gibi Sennett'in bir zamanki hocası David Riesman da ünlü çalışmasında, "içe yönelik" ("*inner-directed*") olarak nitelediği eski Amerikan orta sınıf tipleri karşısında özellikle kırklı yıllar sonunda çok belirginleşen yeni orta sınıf tipinin prototipi "beyaz-yakalı"ları onların "dışa yönelik" ("*other-directed*") karakter niteliğine vurgu yaparak incelemişti. Bkz. David Riesman with Nathan Glazer and Reuel Denney, **The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character,** abridged edition with a 1969 preface (New Haven and London: Yale University Press, 1973 [orig. 1950]): özellikle 263-66. Amerika'da yaşarken kültür endüstrisinin kitleleri aptallaştırıcı düzleme tekniklerini irdeleyen Adorno da, Riesman'ın bu eski ve yeni karakter tiplemesi arasında yaptığı ayrımı kullanmış ve eski protestan ethos'un ve "içe yönelik" tipin gerileyişine koşut gelişen "dışa yönelik" (ve dış nesnel koşullar karşısında çaresiz) tipin popular kültürce nasıl yansıtıldığını televizyon dizilerinden örnekler yoluyla çözümlemiştir. Adorno'nun gözünde eskinin popüler romanları incelendiğinde, vurgunun içe dönüklük (*inwardness*), ruhun iç çelişkileri ve psikolojik açmazlar üzerine yapıldığı gözden kaçmaz. Oysa şimdinin popular kültürünün, özellikle de görsellik yoluyla bireyin teslimiyetini gerçekleştiren televizyonun istediği ve güçlendirdiği tip salt dışa dönük olmakla kalmayıp, işte bu yol ve teknikler sayesinde dışarıya tümüyle teslim olmuş, düşüncesi ve duyguları klişeleşmiş bir tipe dönüşür. Televizyonun sahte-gerçekçiliğince (*pseudorealism*) körüklenen bu yeni durumun ahlâk kodları üzerindeki çürütücü etkisini irdeleyen Adorno şöyle yazıyor: "Orta sınıf 'ontolojisi' nerdeyse fosilleşmiş haliyle korunurken orta sınıfların [eski] zihniyetinden de koparılmıştır. Yaşama koşulları ve kafa yapıları itibariyle artık kendisiyle hiç bir uyarlığı kalmamış insanlara empoze edilen bu orta sınıf 'ontolojisi' gittikçe otoriterleşirken içi de boşalmıştır." T. W. Adorno, "How to Look at Television," **The Quarterly of Film, Radio, and Television**, VIII (Spring 1954): 218 ve dn. 2. [Adorno'nun yazısının çıktığı dergi 1951 öncesi **Hollywood Quarterly** adıyla çıkmış olup, 1958'den günümüze dek de **Film Quarterly** adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Bundan sonra **QFRT** olarak kısaltılacak.]

durum bu ve sözde sol ve demokratik söylemlerin bir toz bulutu olarak nasıl gözlere serpildiği çok iyi bir tarihsel-sosyolojik görgül araştırma nesnesi olabilir.

Gene de, üniversitenin ruhuna aykırı antidemokratik önlemlerin alabildiğine işlediği bir dönemde, demokratik işleyişin olabildiğince işletildiği sınırlı özgürlük ortamlarının istismarını basit bir körlük olarak nitelemek, derinde yatan bir işleyişi kolay geçiştirmek olurdu. Burada bir körlükten söz edilebilirse eğer, ben bunun bir ayakta kalma stratejisinin parçası ve gerçek olmaktan çok bilerek oynanan bir körlük olduğunu, demokratikliğin işlediği sınırlı bir özgürlük alanının da antidemokratik olarak algılanmasında o günlerde bile sayısız kişisel çıkar ve yarar gözetildiğini bir sav olarak öne sürüyorum.Yalıtılmış olaylar gibi görünse de, gençlik heyecanı diye kolayca geçiştirilemeyecek 'yapısal' bir sorunla karşı karşıyayız bu noktada. Üstelik şunu bile bir denence olarak öne sürmemiz mümkün: sözümona "sivil toplum" adına ve 'antidemokratik' nitelemesiyle açıkça haksızlık edilen hoşgörü ortamlarına dışarının baskıcı güçlerine nerdeyse parmakla gösterircesine böylesine umarsız karşı çıkışlar, yıllar sonra "*ersatz*"ların kemâle erdikçe sergilemeye başladıkları antidemokratiklik ve tutuculuğun da erken habercisi olarak okunabilir. Sunduğum "*flashback*," bıraktık akademik etiği bir yana, acaba şu sıradan 'asgari ahlâk'a Türkiye'de ne olduğu konusunda bizlere ne anlatıyor?

Daha da ilginci: sonunda dışarıya kapak atınca, ağızbirliği etmişçesine bu ülkeyi "mahpusane gibi gördüklerini" itiraf ederek geri dönüşlerini olabildiğince ertelemek ya da asimetrisine karakterlerini kolayca oturttukları o muhteşem 'Batı'da yer tutup hiç dönmemek için ellerinden geleni yapanlar da aynı kişiler değil mi? Bu arada, çok önemli bir ayrıntıya dikkat! Bir "toplumsal tip"olarak türlü '*aporia*'larıyla işlediğimiz bireylerin hiçbiri Türkiye'de ne takibata uğramış, ne işten atılmış, ne hapse girmiş, ne de işkence görmüşlerdir. Soralım bu durumda: şimdilerde hazır ithal şablonlar üstünden 'demokrasi,' 'kimlik,' 'çokkültürlülük,' 'toplumsal cinsiyet,' 'mimarlık var mı yok mu?' diye bol keseden söylem üretenleri tuzları kuruyken -böyle kalmaya hep çabaladıkları da bir gerçek- Türkiye'yi bir 'mahpushane' olarak algılamaya iten, karakterlerinin ortak hamurunu böyle kılan yerel yapısal nedenler nelerdir? Kolayca geçiştirilemeyecek önemli bir sosyolojik soru bu. Daha da önemlisi, 'mahpushane' olarak gördükleri halde aynı bireylerin en azından bir kısmı yabancı ülkedeki konumlarını sağlam kılana dek neden halâ eski bölümlerindeki kadroları işgal edip başkalarının önünü tıkama pahasına bir ayaklarını bu ülkede tutmak gereğini duyuyorlar? Acaba bu ruh hali Adorno'nun işaret ettiği "asalak psikoloji"nin (*parasitäter Psychologie*), "insanın ağzını açık bırakan tuhaflıktaki varoluş-sonrası"nın (*eine wunderliche Post-Existenz*) bir türü ya da göstergesi olarak düşünülebilir mi?

Tek başına örneklerin sergilediği onca fark bir yana, burada açımlamasına çalışılan toplumsal tipi oluşturan bireyleri dış ülkede belirleyen en önemli parametre aslında "yayın yap ya da toz ol" (*publish or perish*) ilkesine her pahasına uymak ve oraların üniversiter ortamlarında yer edinmek amacıyla güneuyar, çoklukla da düşünden yoksun aceleci 'proje'ler[36] icad etmek değildir. Esas belirleyici etken, nesnel konumları gereği

[36] Adorno belli ki yalnızca tartıştığım toplumsal tiptekileri değil, olumsuz enerjisi hepimizi kara deliğine çekebilecek güçteki şimdinin '*ethos*' dağılmasını sezenusunda tutarak şöyle yazıyordu: "Herkesin her

onları bir tür modern kulluk statüsüne iten ve gene bir tür modern "Efendi" (*Herr*) olarak düşünülebilecek, sözde-'gelişmiş' dünyanın kalburüstü, tercihen '*top ten'* akademik kuruluşlarında dönen çarktır. Bu görece küçük "efendi"nin hem 'merkez'deki toplumlar hem de yerküre üzerinde egemenlik sürdüren daha güçlü "Beyler"le (uluslararası korporasyonlar, devlet ve 'derin' devlet, vb.) değişik boyutlarda sürdürdüğü yatak muhabbetini tartışmak bu yazının sınırlarını aşıyor. 'Çevre' ülkelerden gidenler arasında bu içiçeliğe ayık ve içerler görünenler bulunsa da çoğunluğun kendi çıkar ve kafa bağımlılığını niteleyen diyalektikte "uşak" (*Knecht*) konumunu kısmen çaresizlik ama çoğu örnekte de kurnaz bir gönüllülükle benimsediği bir gerçek.[37] Öte yandan, şimdiki "Efendi" kapitalizme özgü anonim bir üniversite işletmesi (Amerikancada "bilgi fabrikası") olduğundan, 'Eski Dünya'nın geçmişte kalmış soyluluğuna özgü o uşağını hem döver hem de sever raconu özellikle Yeni Dünya koşullarında geçerli değildir. Yeni "Efendi" zaten kullanıp atacağı mebzul miktarda yetenekli emek-gücünü ("yedek akademik işsizler ordusu") sözümona "serbest" piyasa koşullarında bir "mal" olarak istihdam eder. Zaten kendi çokkültürlü ülkesinin sayısı giderek artan 'kültürlü' işsizler ordusu, içinden gerekli koşulları karşılayan, en işe yarar olanın seçileceği bir işgücü rezervi her an hazırda, el altındadır. Çark çoğu kez güvensizlik üzerine kurulu kısa dönemli sözleşmelerle döndürülür. Öğrenciler de "müşteri" olduklarının bilincinde ve bu nedenle akademik işletmeye ödedikleri paranın karşılığını fazlasıyla alma uyanıklığıyla durumu alabildiğine sömürmeye yatkındırlar. Zorbela bir sömestirlik ders verme şansına kavuşmuş bizden gidenleri bıraktık bir yana, üniversitelerin az güvenli orta kademesi bile derslerine adam çekmek ve yönetime gönderilecek yıl sonu öğrenci değerlendirmelerinde yüksek puan tutturmak uğruna, öğrenci-müşteriler karşısında olmadık 'show'lara girmek zorundadırlar.

Öte yandan, 'çevre'den gelip de kapıyı çalan, Romalı olmayı kafasına koymuş yetenekli işgücü her zaman vardır. Bu yabancı işgücü arzı, oralardaki *corporate* Efendi'nin anonim gözünde hiç kuşkusuz kendi profesörlerinin kitap yetiştirmek ve bol paralı projeleri kovalamak uğruna vermekten kaçındığı hammaliye derslerin verilebilmesi için bulunmaz

---

zaman birtakım projeleri olmak zorunda. Boş zamandan [*Freizeit*] azami yarar sağlanması gerekiyor. Planlanıyor bu zaman dilimi, çeşitli girişimlerde bulunmak için kullanılıyor, gezilerle, akla gelebilecek her türlü mekân veya gösteriye yapılan ziyaretlerle veya sadece mümkün olan en hızlı yolculuk türleriyle tıkış tıkış dolduruluyor. Düşünsel çalışmanın [*die intellektuelle Arbeit*] üstüne de düşüyor bütün bunların gölgesi. Rahatsız bir vicdanla [*mit schlechtem Gewissen*] yapılmakta bu çalışma, sanki daha önemli bir işten, sırf hayali olsa bile daha acil bir işten zaman çalınıyormuş gibi. Düşünsel çalışma, kendini kendi gözlerinde meşru kılabilmek için, büyük bir basınç altında ve zamana karşı yürütülen hummalı bir etkinlik havasına bürünmek, her türlü derin düşünüşü [*Besinnung*] ve dolayısıyla kendini dışlayan bir çaba olmak zorunda...Çoğu yerde olduğu gibi burada da üretim sürecinin biçimleri [*die Formen des Produktionsprozesses*], özel yaşamda [*im Privatleben*] veya bu biçimlerden muaf tutulmuş çalışma alanlarında tekrarlanmaktadır. Yaşamın tümü bir mesleğe benzemek zorundadır [*Das ganze Leben soll wie Beruf aussehen*]; bu benzerlik, henüz dolaysızca maddi kazanca yönelik olmayan şeyi de gizleyecektir. Ama burada açığa çıkan korku [*Die Angst*] sadece [çok] daha derin bir korkunun yansımasıdır. " **MM**, Yansı 91 (*Vandallar*), s. 143. [altını ben çizdim]

[37] "Efendi"-"uşak" diyalektiğinin özgün ve soyut tartışması için bkz. G.W.F. Hegel, **Phänomenologie des Geistes, Werke in zwanzig Bänden**, 3 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970): »Selbständigkeit und Unselbständigkeit des Selbstbewußtseins; Herrschaft und Knechtschaft«, pp. 145-155 / **Hegel's Phenomenology of Spirit**, Eng. tr. by A. V. Miller (Oxford: Oxford University Press, 1977): "Lordship and Bondage," pp. 111-119.

bir olanaktır. Çevre ülkelerden gelen az çok birikimli doktora adayları da çok iyi öğrenmişlerdir kendilerinin potansiyel yatırım sermayesi olduğunu ve emek-güçlerini iyi bir mal olarak pazarlamaları gerektiğini. Çünkü, örneğin bizde işleyen *alla turca* kurnazlıklar da oralarda işlemez. Bu nedenle, kendilerini satışa arzetmenin çağdaş uygarlığa özgü ince tekniklerini iyi öğrenmek zorundadırlar. Sürekli '*rating*' yarışındaki 'merkez'in üniversiteleri de gerektiğinde yurttaş işsizler havuzundan seçmek yerine, eli mahkûm 'öteki'ler arasından en iyi gördüklerini geçici istihdam ederler. Bu seçimi belirleyen esas etken de 'gelişmiş' toplumdaki akademik işgücü piyasasının dalgalanmalarıdır. "Kültür endüstrisi" ile koyun koyuna akademik piyasa, "genelde piyasa"nın şu temel "değiştirilebilirlik" ilkesini 'gelip geçici' gördüğü bu insan-metalara uygulamaktan hiç kaçınmaz.

Kısacası, dışarıya kapak atan bu işgücünün en azından başlarda pazarlık gücüne sahip olduğu pek söylenemez. Üstelik, geçmişte *alla turca* kurnazlıklarla har vurup harman savrulmuş çuval dolusu radikal söyleme karşın, bu işgücünün dışarının anonim 'Efendi'leri önünde, Ece Ayhan'ın dizelerindeki[38] çaçanın "Siz sermayesiniz ayol!" demesine "Hiç bile, benim nüfus kağıdımda 'ağır işçi ekmek karnesi verildi' duruyor" yanıtını yapıştırma cesareti gösteren yenidüşme cıgaralı ses kadar da direniş gücü yoktur. Kanımca Hegel'in "Efendiden" çok "uşak"tan korkulması gerektiği yolundaki imasını yeniden hatırlatan bir gerçeklikle yüzyüzeyiz.[39]

Tam da bu noktada Adorno'nun müziğin modern teknik organizasyon ve araçlar yoluyla kompozisyonu ve icrasında aşırı uzmanlaşmanın getirdiklerini bir yazısında tartışırken Hegel'in konuşlandırdığı diyalektik ilişkiyi analoji olarak kullanışı akla geliyor. *Universitas* idealinin 'merkez'de olduğu gibi Türkiye'de de geçirdiği dönüşümü açıklayıcı bir olası çalışmaya taşınmasında yarar gördüğüm Adorno'nun teşhisi şöyle: "Amaçların araçlara boyun eğdirmesi ne denli tamamlanırsa, araçların amaçlar üzerindeki hakimiyeti de o denli tehdidkâr bir hal alır: işte budur efendi ile uşak arasındaki estetik diyalektik. Her bütünleştirmeye [*Integration*] bir çözülme [*Disintegration*] sürecinin refakat ettiği sahtelik içinde [*im Falschen*] bir gidiş. Çözülme bu öğenin [*jenes Moment*] bütün [*im Ganzen*] içinde tümüyle yitip gitmesine yol açarken onu korur da; bütünü de bütün yapan budur."[40] Yakınlarda yeniden alevlenen "üniversitenin yıkımı" (bkz. aşağıda Not 43) tartışmaları hatırlanacak olursa, üzerinde düşünmeye değer bir nokta.

---

[38] Ece Ayhan, "Kârhane," **Çok Eski Adıyladır** (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982): 25.

[39] Bunu destekleyen savları Adorno'nun aynı yapıtında bulabiliriz. Efendi ahlâkının içkin anlamının [*Der implizite Sinn der Herrenmoral*] "yaşamak isteyen herkes başının çaresine bakmalı" [*wer leben wolle, müsse zupacken*] önermesinde bulunduğuna dikkatleri çeken düşünür şunu da eklemeyi ihmal etmez: "Sahiden kötüdür köle ahlâkı: Efendi ahlâkının sona ermeyişidir." [*Die Sklavenmoral ist schlecht in der Tat: sie ist immer noch Herrenmoral*]; bkz. **MM**, Yansı 60 (*Ahlâk için kısa not*), s. 99 ve Yansı 119 (*Fazilet Timsali*), s. 192. [altını ben çizdim]

[40] »*Je vollständiger der Zweck die Mittel sich unterjocht, desto drohender wird die Herrschaft der Mittel über den Zweck: ästhetische Dialektik von Herr und Knecht. Desintegration gesellt sich, im Falschen, jeglicher Integration. Sie läßt jenes Moment im Ganzen bloß verschwinden, das erst als darin aufbewahrtes das Ganze zum Ganzen machte.*« Theodor W. Adorno, »Musik und Technik«, **Musikalische Schriften I-III: Klangfiguren** [**Gesammelte Schriften, Band 16**] (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997

Böylesi koşullarda tutunabilmek uğruna, dış ülkede yararlı olacağı kestirilen bir partner bulunduğunda eski birlikteliği tekmelemek türünden çıkarcılıklar bir yana, sektirmesiz izlenip başvurulan periyodik yeşil kart piyangoları misali çıkan her fırsat birer umut kapısıdır göçmen akademisyenler için. Diğer 'çevre' ülkelerden gelen benzerlerinin de aynı yolları deniyor olması yarışı amansızlaştırır. Bu yarışın potansiyel adaylar arasında gizli ya da açık, vahşi bir rekabete yol açması kaçınılmaz olduğundan, 'çevre'den gelenler daha doktora çalışmaları sırasında ülke yerlileri ve diğer yabancılarla yarışmakla kalmazlar, ülkedaşlarıyla da yer yer çirkin boyutlara ulaşabilen bir çekişme içine itilirler. Bunun da hiç kuşkusuz, zaten sallantılı kişi karakteri, ahlâk dokusu üzerinde olumsuz etkisi olacaktır. Daha da ilginç olan, bu durumun göçmen akademiklerde bazen yerlilerden bile hızlı kanıksandığı ve kişinin kendi karakterinin çürüyüşü karşısında nerdeyse hayvansı bir dürtüyle çabucak aldırmazlık, duyarsızlık içine girdiği. Bu duyarsızlık da son çözümlemede, içinde 'şeyler'i farketme yeteneğinin yitirildiği evrensel düzleştirme sürecinden (Gadamer)[41] kopuk düşünülemez.

Bu bize şunu gösterir: geçici olarak "*ersatz yuppie* akademisyen" diye nitelenen ve metalar dünyasının renklerine uyarlı biçimde gri tonlarından oluşan bu tayfda, bıraktık kalıcı dayanışmaları bir yana, kısa erimli ilişkilere yatkınlıktan bile söz etmek zordur. Görünürdeki her işbirliği aslında çıkar ve karşı tarafın olası düşmanlığının da sezilmeye çalışıldığı güvensiz ve ihanete hazır bir hesap-kitap temelinde gerçekleştirilmektedir.[42]

Bizimki gibi ülkelerden gidip de onca tezgâhın öğrenilmesine ve ardarda proje üretme faziletine kavuşulmasına karşın, dışarının akademik korporasyonlar dünyası kendi sergilediği göstermelik uygarlık cilası gerisinde, bu tipleri pek de kendisinden sayıp adam yerine koymadığından, aralarından Romalılığa daha uzunca bir süre ve belki de hiç kabul edilmeyeceklerine sonunda ayan bazıları geçici olmasına dua ederek mecburen

---

[1978]): 232. / "Music and Technique," **Sound Figures**, tr. by R. Livingstone (Stanford, California: Stanford University Press, 1999): 199-200.

[41] Hans-Georg Gadamer, »Die Aktualität des Schönen. Kunst als Spiel, Symbol und Fest« [1974], **Gesammellte Werke, Band 8**: 123. / "The Relevance of the Beautiful: Art as play, Symbol, and festival," **The Relevance of the Beautiful and Other Essays**: 36.

[42] Bu durum aslında modern bireyin tüm uygarlık cilası gerisinde, kendisi dahil "şeyler" karşısında duyduğu genel korku, güvensizlik ve sonunda sevgisizlikten kaynaklanır. Gene Adorno'ya göndermede bulunursak: "Gözetilecek çıkarları ve gerçekleştirilecek planları olan 'dünyevi kişinin' gözünde, karşılaştığı insanlar otomatik olarak dost veya düşmana [*Freund und Feind*] dönüşür. Kendi planları içinde oynayabilecekleri rolü kestirmeye çalışırken onları daha en baştan nesneye indirgemiştir [*reduziert er sie gleichsam vorweg zu Objekten*]." **MM**, Yansı 85 (*Muayene*), s.135. Keza, Yansı 18'de de (*Evsizlere Sığınak*) bu yönde bir saptamayla karşılaşıyoruz: "Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi 'evimizde' hissetmemek, ahlâkın bir parçasıdır...Nesneler karşısında, sonunda insanlara da yönelen sevgisiz bir umursamazlık...Yanlış yaşam, doğru yaşanamaz. [*es gehört zur Moral, nicht bei sich selber zu Hause zu sein...einer lieblosen Nichtachtung für die Dinge, die notwendig auch gegen die Menschen sich kehrt,...Es gibt kein richtiges Leben im falschen.*]" (s. 41). [Almanca son cümleyi "sahtelik içinde doğru yaşam olamaz" diye çevirmenin daha doğru olacağı düşüncesindeyim] Bu arada, daha çok metaforik anlamda kullandığı "sürgün entellektüel" tipini bu sevgisizliği sergileyen yaltakçı profesyonellerden titizlikle ayıran Edward Said'in de aynı Yansı 18'i kullandığını görmek sevindirici; bkz. Edward W. Said, **Entellektüel: sürgün, marjinal, yabancı**, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Ayrıntı yay., 1995): 61-62

döndükleri ülkenin üniversite ortamına salt dışarıda edindikleri "satıcı" zihniyetini taşımakla kalmazlar, modern bireyler olarak karakterlerinde çoktandır yer etmiş bulunan görünmez derin izlere yeni kaygıları, dünya karşısında gizli ya da açık içerleme ve güvenilmezlikleri de katarak dönerler. Döndüklerinde bile dışarıya Türkiye'den çok daha fazla gönülden bağlı, ilk fırsatta da kaçıp gitmeye hazır bu işgücünde asıl korkulması gereken, toplumsallaşmaları sonucu karakterlerinde yer tutmuş *alla turca* özelliklerle Batı'da edinilen modern akademik '*Knecht*'e özgü donuk klinik yanın oluşturduğu çelişkili bulamaçdır. Bir yandan taşıdıkları ahlâki çelişkinin bir gün bir yerlerde kendilerine hatırlatılma olasılığını gözardı edip kurnaz adımlar atarken, öte yandan 'kıymetleri'nin sonunda takdir edileceği umuduyla el kapılarını da sürekli çalmayı hiç eksik etmez, ömürlerini böyle geçirirler. Dışarıda da artık sürünmeye başlamış akademik koşulların[43] zorlamasıyla çaresiz döndükleri şu beğenilmeyen ülkenin akademik ve kültür endüstrilerinde yer ve iktidar tuttuklarında da bu özel tür azgelişmiş modernlerin toplumsal-bireysel ahlâki dokusunu yakın çekime almak çok eğlenceli oluyor bazen; tabii komedinin hızlandırılmış trajedi olduğunu akılda tutarak…

Akademik ömürlerini dış metropollerin akademik-kültürel endüstri çarkında öğütmeye dünden hazırdırlar; hatta bu uğurda şimdiki üniversite kurallarından çok önce dış yayına öncelik vererek bu yönde en son düşün modasını izlemiş, bu arada ahlâktan arî küresel 'araçsal aklın' güdümüne girmişlerdir. Kariyer başlarındayken meslek dergilerinin '*peer-review*' sisteminde adı saklı hakemlerin ortasında her nabza şerbet verebilecek renksiz bir uğultunun tutturulmaya çalışılması da geleceğin konformizmine işaret ettiği gibi, uluslararası kongrelere kabul edilen bildirilerin dili de yolun başındakileri bekleyen aynı konformizmin habercisidir. Bu kongreler çoğunlukla borsaya benzer; tanınmışlık derecenizle doğru orantılı olarak, hem olası alıcıların dikkatini çekmeye hem de gücünüzün yeteceğini tahmin ettiğiniz olası rakiplerinizin yazdıklarını diğer meslekdaşlar önünde uygun dille batırmaya çalışırsınız.[44] Bu arada uluslararası akademik turizmin irili ufaklı ortamlarına özgü yağmacı turist ruhu ve doymaz açgözlülükle maddi manevi getirileri olabilecek yeni 'bağlantılar' (Amerikancanın şu çok şey anlatan "*connection*"ı) peşinde de koşulur. '*Ersatz yuppie* akademisyen'lerin 'deadline' öncesinde organizatörler ve yayıncılara e-postalanan yansıtımsız ama günün ruhuna uyar şablon çırpıştırmalarında da en ağırlıklı kavramlar dayanılmaz bir hafifliğe kavuşurken, en önemli sözcükler de yere düşüp pul olur ve 'yeni akademik ekonomi'nin ivmesi yükselen trendlerini anında

---

[43] Bu konuda hatırı sayılır bir literatür olmakla birlikte, şimdilik bkz. **Oxford Literary Review**'un **The University in Ruins** özel sayısı (ed. by Timothy Clark & Nicholas Royle,Vol. 17, 1995); özellikle, Bill Readings, "Dwelling in the Ruins" (pp. 15-28).

[44] Konumuz için çok önemli bir kitap üzerine Zygmunt Bauman tarafından kaleme alınan bir yazıda ("The Man from Waco," **The Times Literary Supplement**, No. 5075, July 7, 2000, pp. 5-6) bu noktanın altı özellikle çizilmektedir. Söz konusu kitap için bkz. Guy Oakes and Arthur J. Vidich, **Collaboration, Reputation, and Ethics in American Academic Life: Hans H. Gerth and C. Wright Mills** (Champaign, Illinois.: Univ. of Illinois Press, 1999). Bauman bu durum karşısında Durkheim'ın bir zamanlar ahlâkın dinsel temelleri çöktüğünde onun yerini meslek etiğinin dolduracağı yönündeki umudunu hatırlamadan edemiyor.

izleme kaygısının ağırlığı altında hazmedilmeksizin hızla tüketilip terk edilirler.[45] İşte Adorno'nun ifadesiyle, 'şey'ler karşısında sergilenen ve kaçınılmaz olarak insanlara da yönelen sevgisizliğin bir örneğini vermiş olduk. Bu niteliğiyle düşünüldüğünde *ersatz* ürünlerin en cilâlı teoriklik sergilediklerinde bile okuyan ve dinleyenlerde uyandırdıkları his ve sezgi, entellektüel bir *kitsch* ile yüzyüze kalındığıdır.[46]

Uluslararası akademik-kültür endüstri ve turizminin gönüllü tele-işçiliğine soyunan bu yeni insan-makinelerin 'merkez'in yönlendirimi altında kendi ya da başka 'çevre' toplumları üstünden, küresel olduğu kadar bireysel düzeyde de işleyen çok yönlü bir istismar mekanizması içine girmeleri ise olayın esas önemli bir başka boyutu.

'Merkez' galaksi kültürel sermaye ve işgücü piyasasındaki "fazla üretim" krizleriyle uzak ve bilinmez geleceğe (Derrida'nın *le futur* karşısına diktiği şu *l'à-venir*) uzanan kendi çöküşünü adım adım yaşarken, kendi bünyesindeki toplumlar hakkında kapısını çalan azgelişmişlerden öğreneceği fazla bir şey yoktur elbette. Haklıdır da 'merkez' bu algısında çoğu zaman; çünkü sancılı faturasını 'öteki'lere çıkaran kendi tarihsel yazgısını gene kendi dildünyasından çok daha ehil kalemler kaç kez ve yeniyetmelerin -ne hadlerine üstelik- hiç bir zaman erişemeyecekleri düzeyde anlatmayı başarmışlardır.[47] Güncel ve moda teorik şablonlar öncelikle 'merkez' ülkelerin kalburüstü düşünürlerince üretilmektedir ve zaten 'çevre'den gelme ikinci sınıf işgücü ordusu da bu ürünleri yakından izler. Gelişmiş kapitalizme özgü akademik-kültürel endüstriler, fazlasıyla bilip de büyük ölçüde tükettikleri kendi kültürel, mimari, vb. ortamları hakkında bu yeniyetmelerden bir şey öğrenmeye muhtaç değilken 'çevre'deki 'öteki'ler hakkında tüketilebilir yeni 'malûmat'a hep aç olduklarından, yeniyetmeler için 'Efendi'nin gözünde kabul görmenin en iyi yolu, 'çevre'yi günün modasının şablonlarına uygun kesimlenmiş bir 'arzu nesnesi'ne ve de akademik endüstri için 'hazırda malzeme'ye

---

[45] Aslında kabul etmek gerekir ki, söz konusu durum yeni ortaya çıkmış değil. Kant'ın 1798 yılında yayıncı ve felsefeci Friedrich Nicolai'ye gönderdiği, kamuya açık alaycı iki mektup da çağı yakalama trendlerinin daha o zamanlarda kitap piyasasınca belirlenişine (dolayısıyla gelip geçiciliğine) işaret etmekle kalmıyor, bunun karşısında sabırla bilim yapanların nasıl durduğuna gerçek bir örnek de oluşturuyor. Bkz. »Über die Buchmacherei: Zwei Briefe an Herrn Friedrich Nicolai von Immanuel Kant«, **Kants Werke, Akademie Textausgabe, Band VIII**, Berlin 1912/23 (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1968): 433-38. [İngilizce çevirisi için bkz. "On Turning out books: Two letters to Mr. Friedrich Nicolai from Immanuel Kant." Immanuel Kant, **Practical Philosophy**, tr. and ed. by Mary J. Gregor (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997): 621-25.]

[46] Adorno'nun müzikte *kitsch* üzerine yazılarından birinde (1932) yaptığı şu çok ilginç saptamanın çalıştığımız düşün alanlarında, ilk elde kalburüstüymüş yanılsaması yaratan ürünleri için de geçerli olduğu kanısındayım: "*Kitsch*'in en kötüsü de 'düzeyli' görüneni [*Der ärgste Kitsch ist der mit >Niveau<*], kompozisyon özentisi taşıyan ve baştan hemen farkedilmeyenidir. Onun maskesini yırtıp atmanın tek yolu *teknik* eleştiriden geçer; 'ciddi' [*in >ernst<*] olması istenmiş müzikteki *kitsch* ögeler [*Kitschelemente*] her zaman teknik tutarsızlıklarıyla kendilerini ele verirler. [Ama] şu da doğrudur: teknikteki tutarsızlık yalnızca başlama noktasıdır; teknikteki tutarsızlığın ille de kitsch olması gerekmez." Theodor W. Adorno, »Kitsch«, **Musikalische Schriften**, **V-V: »*Musiksoziologisches*« [Gesammelte Schriften**, **Band 18]**, (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984): 794. / "Kitsch," **Essays on Music**, ed. by Richard Leppert, tr. By Susan H. Gillespie (Berkeley: Univ. of California Press, 2002): 504.

[47] George Steiner'in eşsiz bir dürüstlük ve alçakgönüllülük sergileyen, yukarıda da yararlandığımız son çalışması **Grammars of Creation** işte tam da bunun kanıtıdır.

(*Bestand*) dönüştürerek 'kavramlar piyasası'nda satışa arzetmektir. Ortamın patolojikliği karşısında zorlanan ve bazı ahlâki ögelere tutunmak istedikçe açmazda kalan bireyler bile sonunda kendileri için en rasyonel seçimi yaparak, 'merkezin' talep edip satın alabileceğini kestirdikleri, çıktıkları toplum ve kültürler üzerine veri, bulgu ve değerlendirmeleri utangaçça paketleyip uluslararası kültür piyasasına arzederler. Bu işlem çoğu kez içselleştirilmiş reklâmcılık teknikleriyle gerçekleştirilir. Kup ve ölçüler 'merkez'den kaynaklanan teorilerce sağlandığına göre, yapılacak en akıl kârı iş çevreden yapılacak fikir hammaddesi, en fazla da yarı-mamul fikir ihracında taşeronluk, acentalık, en fazla da, eskimiş bir deyişle, "*compradore*"lik rolünü üstlenmektir. Bu arada unutmayalım, 'merkez'den gelen talebin de güneuyar, işevurulabilir ortalamanın üstüne pek çıktığı söylenemez.[48]

Dolayısıyla, şimdiki küresel koşulların "*academia*"sında 'merkez'e bağımlı işleyen kültür mallarının ithal şablonlu "yeniden-üretimi," aralarından bazılarının '*second best*' diye diğer 'çevre' ülkelerde oyalanıp ayağını sürüyerek yurda geçici dönüş yaptığı bu taifenin kendisini 'çevre'de 'merkez'in işine yarar kültürel yatırıma dönüştürme çabasıyla biteviye yinelenir. Bu arada, yatırım olarak düşündükleri kavramları (demokrasi, sivil toplum, kadın, çokkültürlülük, kimlik, '[Ö!]teki,' vb) kullanarak bu piyasada köşe kapmaya uğraşırlar ve sözgelimi oryantalizmi eleştirirken bile aslında 'esnek' bir oryantalizm ve pozitivizmin 'çevre'de acentalığını yaparlar.[49] Böylesi *parvenu*'lerin pozitivizme ürkütücü yatkınlığından (»*Spätkommer und Neukommer haben eine beängstigende Affinität zum Positivismus*«) zaten ta ne zaman önce söz edilmemiş miydi?[50] Mamûlleri sıkar ölçüde tektipleşen gelişmiş ülkelerin endüstriyel kültür piyasasına indeksli mesleki kimliğini - ki bu bile Nietzsche'nin şu çağdaş "sürü bireyi"ne

---

[48] Yazımın önceki versiyonunu okuyarak fikirlerini ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'in deyişiyle, aslında dışarının neyi kendi önceliği olarak görmek ve dinlemek istediğine ayarlanmış 'çevre' toplum ve kültürlerde sürdürülen araştırma sürecinin iki cephesi var: bir yüzünü pahalı teorik çerçeve ithali, öteki yüzünü ise ucuz bilgi ihracı oluşturmakta. (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden). Hocamın katıldığım bu doğru teşhisi bence ekonomik bağımlılığa göndermede bulunan bir benzetmeden de ötede anlam taşımakta. Çünkü "*ersatz yuppie* akademisyenler" her mevsim ithal ettikleri pahalı teorik çerçeveleri çoğu zaman "kalite kontrolü"nden geçirmek gibi bir ahlâki-zihinsel güçten yoksun olduklarından, ithal olsa da çoğu suya tirit çerçevelerin yerel koşullara aceleci uyarlanmasından çıkabilen veri ve yorumlar da bilgiyi anlamsız bir 'fast food' meta alışverişine dönüştürüyor. Ne de olsa günümüz seri üretim koşullarında 'merkez'in beğenisinin pek bir 'seçici' olduğu da söylenemez, değil mi?

[49] Bu tipe girenler geçici ya da daimi -inşâ'allah- statüyle 'merkez'e kapak attıklarında da tartıştığımız akademik bağımlılık mekanizmasının gerçekte nasıl işlediğine ayık oralı bir bilim adamının ifadesiyle "misafir oryantalistimiz" (*our resident orientalist*) olarak hafife alınabilmektedirler. 'Çevre'den misafir gelmiş böyle bir akademisyen hakkındaki bu nitelemeye tanık olan ve yazımı okurken hatırlayarak bana ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'e yeniden en içten teşekkürlerimle. Derslerini almış çoğumuzun yetişmesinde büyük katkısı olan Dr. Erder tanıyanların çok iyi bildiği o keskin gözlem, analiz ve ifade gücüyle, üzerinde yeterince durmadığım şu iki noktaya da dikkatimi çekti: **1.** Söz konusu eğilim salt tartışılan türe özgü olmayıp, 80'ler öncesinde de vardı ve daha geride ellili yıllara dek götürülebilir; şimdiki zaman aralığını eskiden farklı kılan şey, bilginin metalaşma sürecinin küresel boyutlarda derinleşmiş olmasıdır. **2.** Eskiden 'çevre' ülkelerden 'merkez'e gidenlere, kendi statülerine denk düşen oralılarla eşdeğer para ödenirken, şimdi buradan gidenler genelde çok daha az paraya fazla iş yüklenmek zorundalar. (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden)

[50] **MM**, Yansı 32 (*Vahşiler daha soylu değildir*), s.55

giydirtilen şablon kişiliğin bir başka türüdür – kişisel yatırım ve kâra dönüştürmeye dünden hazır *ersatz*'lar bizimki gibi toplumlarda 'muhalif' rolünü oynadıklarında bile, 'kimlik,' 'öteki coğrafyalar' 'başka mimarlıklar,' 'postfeminist okumalar' gibi tapon-ithal "fikir üretim araçları" yoluyla yerel hammadde ve 'malzeme'yi işlemeye koyulurlar.[51] Göstermelik, papağanca radikallikler de sergileyebilen bu yavan projelerin açıkhava 'mahpushane'de gizli içsıkıntılarını ertelerken geçici bir vicdan rahatlatma işlevi -bu da hediyesi- gördüğünü bu arada belirtmeden geçmeyelim. Başkalarıyla 'hakiki' bir iletişim çabası gibi sunulduğunda da dilin parıltılı kalması yönünde gösterilen aşırı işgüzarlık, muhalifliğin de aslında iktidar amaçlı oynandığını, acele yetiştirme baskısı altında yazanların konularını gönüllerine çekmek şöyle dursun, yeterince kavramamış olabilirler mi sorusuna bile yol açıyor okuyanda. Kullanılan dil ve kavramların ince ayrıntılarına, iç çelişmelerine inilse ortaya çıkabilecek sonuç taşeronluk yapanın işine pek de gelmezdi zaten. Bu nedenle, bolca tüketilen sözde-radikal, egzotik jargon herkesin tanış olduğu, zülfüyâre dokunmayan mütearifelerin sınırlarında gezinmekten ibarettir ve bunda da sayısız yarar vardır. Tanrıların terki diyâr ettiği ve kahramanlık ekonomisinin esamesinin okunmadığı bir çağda bunu da bir dereceye kadar anlayabilirdik; ama o zaman bir çalışmayı "entellektüel" olarak sıfatlandırmanın bir anlamı kalmıyor, çünkü bu tür etkinlikte bile malûmat, gerçek bir "söyleşi" ve "iletişim" istendiği için değil de, bir tür endüstriyel etkinlik olarak iktidara tahvil edilmeye çalışıldığından, burada da aç(ık)gözlü bir teknik hesaplılık işlemektedir.

Gizlice kendilerini besleyen 'medeniyetler çatışması"nda arada sıkışıp kalmadıklarında, farkında bile olmaksızın güçlü tarafın bastırdığı konumu tam da ona karşı görünen söylemler içinden dolanarak savunur, geri beslerler. Bu gibiler, örneğin şimdilerde artık örgütleri bile şirketleşen bulanık bir "sivil toplum" uğruna mücadele veriyormuş görünümüne bürünürken, başka bazıları da gülümser insanseverliğin ayrımtanımaz temsilcisidir. Netekim, yukarıda 80'ler başından örneklediğimiz gibi, yolun başındaki hotzot radikallik, şimdinin uzaklığından 'semptomatik' okunduğunda, akademik şirket düzeniyle bugünki yoldaşlığın da erken bir göstergesi olarak düşünülebilir. Zaman içinde radikal retoriğin içi boşalırken kabuğunun kalınlaşmasıyla orantılı ivmelendikçe kendini daha da sinsice gizleyen bir teslimiyetçilik söz konusudur burada. Bu grubun iktidar odaklı, 'gönül'den arî hırçınlığı yanında ikincilerinki ise "oryantal" fikri sermayesini 'günbatımı' ülkesinden alıp, hem de günbatımındaki yerel alternatifleri bile düşünmeksizin, 'gündoğumu' toplumları ve kültürlerine uygular; buralara ait çoğu ikinci

---

[51] Yazımın önceki bir versiyonunu okuyan Sinan Kadir Çelik iddiamı destekleyici bulduğu Terry Eagleton'dan şu alıntıya dikkatimi çektiği için kendisine teşekkür ederim: "Kimilerininse başat sistemin tamamen olumsuz olduğunu yani, bu dikişsiz ve çelişkisiz bütün içerisindeki hiçbir şeyin tanım gereği bir değer taşımayacağını- varsayacaklarını ve bunun getirdiği yılgınlığın sonucunda, esrarengiz bir Öteki'yi idealleştireceklerini öngörmek olanaklıdır. Kendilerinden başka bir kimse olmama özlemindeki birinci dünyanın bazı evlatlarının da suçluluk duygusuyla kendi kendilerini üzmeleri, sözünü ettiğim bu öteki kültüne eşlik edecektir. Bu durumda yabancı, sapkın, egzotik, maddi varlığa bürünmez olana duyulan ilgide devasa bir artış olacağını kestirmek zor değil. İnsanlara uzak duran hayvanlara duyulan ilgi artacak belki; ya da radikal teorisyenler karınca yiyenlerle veya Alpha Centauri [Kentaurus takımyıldızı içindeki en parlak ve gökyüzündeki tüm yıldızlar arasında parlaklıkta üçüncü sırada olan yıldız (ç.n.)] sakinleriyle iletişim kurmak için çılgınca uğraşırlarken bir yandan da bu iletişimin, uygun olacağı üzere, kavranılmaz olarak kalmasını umacaklardır." Terry Eagleton, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük (Istanbul: Ayrıntı yay., 1999): 19-20.

elden veriler güncel teorik sözcüklerle bezenerek iadei itibarını kazanmaya çalışan ikiyüzlü hümanizmaların hizmetine sunulurlar.

İşte global "Beyler"le koyun koyuna olduğu için ahı gidip vahı kalmış bir uluslararası "ilim irfan cumhuriyetinin" taşeronluğunu 'çevre'de sürdürenler, sözgelimi, bölgelerindeki iki ülkenin falanca disiplindeki eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı eklektik bir envanterini editör ve yayınevlerinin belirlediği '*deadline*'lara yetiştirmek zorunda kalırlar. Bu uğraş da gene, bir gün 'merkez'de kıymetlerinin takdir edileceği umuduyla, öncelikle de dış akademik-kültürel piyasalar[52] koklanarak, aynı içselleştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle sürdürülür. Bu arada 'mahpushane' görüldüğü halde mecburen dönülen ülkenin iç akademik ve kültürel pazarını da pek ihmal etmemek gerekir. İçinden çıkılan toplumuna duyulan bu gibi 'ulvî' (!) duygular bir yana, işler dışarıda iyi gitmediğinde geri adım atılacak sağlam bir zemin, bir iktidar konumu her zaman hazır tutulmalıdır güneuyar alaturka-alafranga bulamacı akademik teşebbüslerin hesap denkleştirerek kâra geçmeleri için.

"Oyunun kuralları böyle şimdiki akademik dünya koşullarında, biz ne yapalım" diye itiraz edilebilir. Biz de Brecht'in bir deyişini değiştirip "insanlık bunlardan daha uzun ömürlü olmayı bilecek güce de sahiptir" yanıtını rahatlıkla getirebiliriz bu eyyamcı klişeye. Ama sorun asıl şurda yatıyor: gözünde kendi promosyonu her şey ve herkesden önce gelen bu yeni 'teorik araştırma teknisyenleri" çoktandır tam bir duyarsızlıkla bu gibi sözlere kulaklarını tıkamıştır. Adorno'nun tartıştığı (bkz. Not 35) televizyonun 'sahte-gerçekçiliği'ne çaresizlik ve şizofrenik bir teslimiyetle boyun eğmiş "dışa-yönelik" (Riesman) izleyici örneğine özgü bazı karakter özellikleri bugünün *ersatz*'larında da gözlemlenebiliyor. Böyle bir ruhsal güdüleniş eleştirel-teorik plandaki yazına da yansıyor. Bu yazılar giderek, tıpkı Adorno'nun 'sahte-gerçekçiliğe bir başka örnek olarak getirdiği kırklı yıllar Amerikasının içeriksiz magazin öykülerini andırmaya başlıyorlar.[53] Böylesi okumuşlara özgü bir yabancılaşmayı (*Entfremdung*) ortadan kaldırmak yönünde, Brecht'in "yabancılaştırma-etkisi"ni (*Verfremdungseffekt* ya da kısaca *V-Effekt*) andırır bir tekniğin henüz geliştirildiğini sanmıyorum.

****

---

[52] Bu piyasa içinde ve "enformasyon toplumu" koşullarında üniversiteyi ile onun bir parçası olan "insan bilimleri"ni ve bilimsel "çalışma"yı bekleyen tehlike ve tekinsizlikler üzerine çok sayıda yazı çıkmış olmasına karşın, bu konunun üstüne geçmişte de gitmiş olan Jacques Derrida'nın yakınlarda çıkmış bir yazısı bizim burada tartıştığımız meselelerle ilgili çok önemli ipuçları taşımaktadır. Eldeki yazının fazla uzamaması için bu ipuçlarını şimdilik izlemeyeceğimi belirterek okuru ilgili kaynağa yönlendirmekle yetiniyorum: bkz. Jacques Derrida, "The University Without Condition," **Without Alibi**, ed., tr. and Intro. by Peggy Kamuf (Stanford, California: Stanford University Press, 2002): 202-237.

[53] "Bu öyküler" der Adorno, "okuyanlara 'gerçekçi' olmayı öğretirler; kişi romantik fikirleri bir yana bırakmalı, her ne pahasına olursa olsun uyum göstermelidir; bundan fazlası hiç bir bireyden beklenemez. Bireysellikle toplum arasındaki o ezeli orta sınıf çelişkisi artık puslu bir belleğe indirgenmiştir." "How to Look at Television," **QFRT,** VIII (Spring 1954): 220. Radikal görünse de gizli statükocu *ersatz* yazınına özgü popüler kültürde de bu tür bir sahte-gerçekçilik gizleniyor. *Ersatz* yazının esin kaynaklarından ve bizzat kendileri şizofrenlik sergileyen o sevimsiz Baudrillard yazıları söz konusu sahte-gerçekçi gazellerin günümüzdeki en belirgin örneği sayılsa gerek.

Madem ki özgül bir karakter aşınmasından söz açtık, şimdi de gelelim günümüz 'esnek' akademik imalât koşullarının tartıştığımız "toplumsal tip"tekilerin karakter ve ruh yapısına çıkardığı faturaya. "Bu da onların sorunu olsun" deyip geçebilirdik ama bunu da tartışmakta olduğumuz 'etik' ve ahlâkla yakından ilişkili olduğu için bir ölçüde tartışmak gerekli. Grinin tüm tonlarını görebileceğimiz bu tayfın sırtından atmaya çalıştığı nasıl bir faturadır, önemli gördüğüm bir kaç gösterge üzerinden bunu da açarak bitireceğim. Bunlar da herkesin yaşamdaki birincil deneyim ve gözlemlerde üç aşağı beş yukarı bulabileceği ve çıkarsayabileceği soyutlamalardan ibaret.

El kapılarını çalan bir tür işgücünden başka bir şey olmayan bu küçücük kesimin toplumumuzda kendilerini sergileyip satma tarzları üstünkörü irdelendiğinde bile, kendilerinin akademisyen *ersatz*'ı olmakla kalmayıp, o dünyalarda özellikle seksenli yıllarda serpilen '*dystopic yuppie*' cumhuriyetinin *ersatz*'ı olduklarını da görebiliriz. Adorno'nun acımasız teşhisini doğrularcasına, uluslararası akademik endüstri ve turizmin koşullarını gönüllü kabullenenlerin gelecekleriyle ilgili benmerkezci 'tasarım'larında özbenliklerini hakkıyla ekip biçmek (*cultura animi*) hiç bir öncelik taşımaz. Onları güden tek şey nerdeyse hayvansı (*tierisch*), donuk ve sinik (her iki anlamda) bir içtepiyle ne pahasına olursa olsun öncelikle dış akademik dünyada kendilerine yer açmaktır. Bu yeterince nesnel durumu, gerçekte olmasa bile şizofren-paranoid bir ruh gereği varsayılan rakipler, hatta düşmanlarla dolu bir dünyada, gerektiğinde güçsüz olanı ezmeler, gerektiğinde gizli kâr amaçlı göstermelik insansı incelikler, profesyonel sıcaklıklar, gerektiğinde de 'yeni dünya'msı teklifsizlikler sergilenerek sürdürülen bir ayakta kalma stratejisi olarak da değerlendirebiliriz.[54]

---

[54] Yazının erken bir versiyonunu okuyan bir arkadaş da Edip Cansever'in **Şairin Seyir Defteri**'nden [**Toplu Şiirleri II** (İstanbul: Adam Yay., 2001 [1982]): "*Bezik Oynayan Kadınlar, Seniha'nın Günlüğünden/II"; s.* 226.] şu dizelere dikkatimi çekti: "*Oysa / Başlamak ne kadar güçtür, ne kadar incelikli / Sürdürmek, sadece sürdürmek / Öylesine kolay: / Hiçbir şey olmamış gibi / Kalp atışları, saat zembereği / Yıllar yıllar yıllar / Çözülmemiş bir bıkıntıyla birlikte / Kalıcı bir gülümseme yapıp da sevgisizliği...*" Öte yandan, Adorno da "[f]arklılıkların ayrıştırılmasıdır incelik [*Takt*]," diye yazarken inceliğin şimdiki nominal kullanılışı hakkında şunu da eklemeden edemiyordu: "Özgürleşmiş ve tümüyle bireyselleşmiş incelik sonunda sadece bir yalan haline gelir [*Schließlich wird der emanzipierte, rein individuelle Takt zur bloßen Lüge*]...Kişilere teklifsiz davranma ve onları oldukları gibi kabul etme önerisinin ardında gayretkeş bir 'yerine oturtma' [bir yere koyabilme] isteği yatıyordur aslında." **MM**, Yansı 16 (*İnceliğin diyalektiği üzerine*), s. 38. İnsan onun bir başka yansıda şu yazdıklarını da düşünmeden edemiyor: "Bütün siyasi kamplarda rastlanır onlara, hatta sistemin yadsınmasının fazlaca veri alındığı ve bu yüzden de kendine özgü bir konformizmin, gevşek ama incelikli bir konformizmin serpildiği muhalif kampta bile. Belli bir iyi kalplilikle sempati toplarlar, başkalarının işlerine gösterdikleri o sevecen ilgiyle – spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık! [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*] Zekidirler, şakacıdırlar, duyarlı tepkileri vardır: Eski bezirganın zihniyetini [*alten Händlergeist*], bir gün öncesinin psikolojik keşifleriyle süslemişlerdir. Her konuda yeteneklidirler, aşkta bile, ama inanmadan. Aldatırlar, ama içgüdüsel bir tepkiyle değil, ilke gereği aldatırlar: Kendilerini de başkalarına kaptırmak istemedikleri bir kâr olarak değerlendirdikleri için [*noch sich selber werten sie als Profit, den sie keinem anderen gönnen*] aldatırlar. Bir çekme-itme ilişkisi vardır zekâyla [?] aralarında, bir dostluk-nefret bağlantısı [*An den Geist bindet sie Wahlverwandtschaft und Haß*]: Düşünceliler için hem kışkırtıcı bir konudurlar, hem de onların en büyük düşmanıdırlar." **MM**, Yansı 4 (*Suda Balık*), s. 24. [altını ben çizdim]

Böylesi bir çaba sonucunda gerçekleşen, "seçkinyalnızlığın" (*solitude*; *Einsamkeit*) ürettiği süremde (*duration*), o dinginzamanda ortaya çıkabilecek 'yaratım' olamaz. Buraya kadarki tartışmamız düşünüldüğünde, her alanda hakiki bir 'yaratı'nın gerçekleşmesi için 'olmazsa olmaz' şu seçkinyalnızlığın ne denli güç bir şey olduğu sanırım hemen anlaşılacaktır. Bilim ve teknolojideki ilerlemenin seçkinyalnızlıkla ters orantılı olduğunu çok iyi farkeden Steiner'in "benliğin hasadı" (*harvesting of self*)[55] için gerekli gördüğü şu, dış dünyayı olabildiğince dışarıda bir yerlerde tutup dinginlik (*tranquillity; ataraxia*) içinde üretebilmenin, yukarıda saydığım nesnel nedenlerden ötürü söz konusu toplumsal tip için ne denli zor, hatta olanaksız olduğunu aklı başında herkes herhalde takdir edecektir. Asgari duyarlığa sahip her kişiye sevimsiz gelecek gözü doymaz bir ihtirasla iş çıkaranlardan hakikatin aranması için vazgeçilmez o melankoli ve yalnızlığı seçmesini, ahlâki bakımdan da elini taşın altına sürmesini beklemek bana biraz abesle iştigal etmek gibi geliyor. Çünkü "seçkinyalnızlık" denen şeyi gerçekten 'seçkin' kılan en önemli özellik, onun kendi özgezamanını ("zaman olmayan zaman"), dolayısıyla da "yaratma" olanağını nerdeyse bir "oyunsuluk" coşkusuna da yol açarak üretiyor olmasıdır; yoksa, söz konusu tiplerin yaptığı gibi '*deadline*'lar boyunduruğunda çalışarak değil.

Özellikle dış akademik piyasalara gözdikilen bir yarışta ahlâki sıvalarından ne kaldıysa o da dökülen, ahlâki-etik sorunlara duyarlılıkları kendi yavansöylemlerine malzeme olduğu ölçüde önem taşıyan, boşçalışkanlıkları ise sürekli *Angst*'dolu bir hırs tarafından körüklenen bireyler yerleşik akademik düzenlere kurnazca uyum gösterirken ve/ya da göstermelik bir toplumsal 'dışarıdalık' ve 'muhalif' oyununu oynarken bile sürekli yüksek gerilim hattında kaldıklarından olacak, her birine farklı çıkan bir beden ve ruh faturasının ellerine tutuşturulması da kaçınılmazdır. Sevinç ve coşku yanında keder ve acının da değerinin verildiği 'özgürzamanı' yaşayıp tatmalarını böylelerinden bekleyemezsiniz. Her ne kadar şu asimetrik "iş zamanı-boş zaman" ayrımını empoze eden kapitalizm, 'kültür' denen derme çatmalığı 'boş zamana' tıkıştırmış olsa da, bıraktık özgürzamanı bir yana, bu tiplerin kendi *Halbbildung*'ları[56] üstüne düşünmek için bile zamanları yoktur. Bilmezler; bilseler de korkarlar buna girişmeye.

Her durumda, bu gerilimli varoluşun psikosomatik sonuçları da olacağını düşünmek zor olmasa gerek. Sözümona 'gelişmiş' toplumlara özgü ve ne denli seçkin görünürse görünsün gizli şiddet yüklü boşyaşam tarzlarına açık ya da örtük öykünmenin, ama orman yasalarıyla işleyen 'gelişmiş' akademik piyasalarda pek de adam yerine konulmayışın bedenruha çıkan bedeldeki payı hiç de az olmasa gerek. Sonuçta başka coğrafyalardan çok da farklı olmayan bir biçimde, Türkiye koşullarında da ya bireyin içine doğup yetiştiği ya da sonradan dahil olma savaşı vererek ikinci doğumunu

---

[55] Steiner, **A.g.y**.: 213 ve 315. Aynı konuda gene bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Etik, Estetik, Teknik," **Defter**, No.45 (Kış 2002): 187-229.

[56] "Yarım (sahte)-kültür [*Halbbildung*] metalar fetişizmi pençesine düşmüş tindir. [»*Halbbildung ist der vom Fetischcharakter der Ware ergriffene Geist.*«]" Theodor W. Adorno, "Theorie der Halbbildung, [1959]," **Soziologische Schriften I** (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979): 108. İngilizcesi için bkz. "The Theory of Pseudo-Culture," **Telos**, No. 95 [XXVI/1] (Spring 1993): 28.

gerçekleştirmeye çabaladığı sınıf ve katmanların toplumsal tahakkümleri için çok bile olan üçbuçuk *Bildung*'la doğru orantılı çıkar söz konusu fatura. Ahlâka umarsız hırs kimilerinde yan ürün olarak ciddi psikosomatik rahatsızlıklara yol açarken, daha uyanık ve sahte profesyonel sıcaklıkla gemisini yürüten çeyrek *Bildung*'lu diğerlerinde ise beden ve ruha yaklaştığı sezilen tehlikenin önüne sahte-mistik pratiklerle geçilmeye çalışılır. İç huzursuzluğun yoğun baskısı bazı durumlarda bireyi öyle noktalara sürükleyebilir ki, onun kendine ayırdığı zaman dilimleri hasta bir sağlıklılık (*pathischen Gesundheit*) saplantısıyla ve bir şeylere 'ermek' bönlüğüyle,[57] sözgelimi kaliforniyamsı Batı benzeri, çoğu hilekâr ve kaçınılmaz olarak bireyin hedonizmini de kamçılayıcı 'new age' pratikleriyle doldurulur.[58] Parayı basan her müşteriye sunduğu renkli faaliyet ve boşsöylemler yoluyla bireyin iç boşluğunu gene boşlukla doldururken ruhsal durumunu da bir güzel masajlayıp sömüren yaygın bir sahte-tinsel '*Otherness*'-hizmetleri sektörü hemen hazırdadır. Bu tür etkinlikler '*ersatz yuppie*' akademisyenlerin vicdanlarıyla hesaplaşmaktan kaçmaları için tam da biçilmiş kaftandır üstelik. Bireyci kurnazlığı terkde hiç bir çıkar göremeyecek kadar hırs ve 'araçsal akıl' kurnazlığı sergileyenler aslında genel bir aptallığın da göstergesi olurlar. Böylesine bönlük içindeyken her an onları tepelemeye hazır insafsız bir dünya karşısında aczlerinin de bilincinde olan bireylerin ruh yapıları da yaş ilerledikçe kemikleştiğine göre,[59] iç gerginliği gidermek için başvurulan ruh ve beden yıkama yağlamaları, dönen çarkın çarpıttığı karakterlerinde temel hiç bir

---

[57] "Bön" sözcüğünün "aptallık"tan daha yerine oturduğu önerisinde bulunan Dr. Orhan Tekelioğlu'na teşekkürlerimle; ama Türkçe kökten gelen "bön" sözcüğü örneklerimizde pek bulunmayan bir hasleti barındırıyor gibi: o da 'masumiyet.' "Akılsızlık" hatta "ahmaklık" sözcüklerini öneren dostlar da olmadı değil. Bence odağa aldığımız toplumsal tipe giren örnekler, gerek başkalarını gözetici yalın ahlâka bile kayıtsız dargörüşlülükleri gerekse hem başkalarına hem de sonunda kendilerine bedel çıkartan huzursuzlukları nedeniyle genelgeçer bir aptallık içine düşseler de, özellikle kısa erimli adımlarında "araçsal aklı" seferber edebildiklerine göre, onları 'akılsızlık'la niteleyemeyiz. Sonuçda, hangisini seçersek seçelim, bu durum hem genel/nesnel hem de bireysel /öznel bir aptallaşma, budalalık, bönleşme olarak düşünülmek zorunda.

[58] Adorno başvurduğumuz yapıtının daha önce de alıntıladığımız bir yansısında [**MM**, Yansı 91 (*Vandallar*), s. 144], bu teşhisi doğrularcasına şunları eklemekteydi: "Bir şeyler yapmak ve bir yerlere gitmek [orijinalde İngilizce "*Doing things and going places*"], sinir sisteminin yaklaşan ürkütücü kolektifleşmeye karşı bir tür aşı geliştirme çabasıdır,...Tehlikeyle yarışarak onu geçmektir burada başvurulan teknik. Kişi, gelecekte yaşamayı beklediğinden de kötü, demek daha benliksizleşmiş [*mit noch weniger Ich*] bir yaşama dalar.. Aynı zamanda, benlik yitiminin bu oyunlu aşırılığı, benliksizliği içtenlikle benimsemiş bir yaşayışın daha zor değil daha kolay yapılabileceğini de öğretir kişiye...Sahte-etkinlik [*Pseudoaktivität*] bir sigortadır, kişinin kendini teslim etmeye hazır olduğunun ifadesi: Sağ kalmanın başka yolu yok gibidir. Güvenliğini en büyük güvensizliğe uyarlanmakta bulur kişi: İnsanı mümkün olan en büyük hızla bir başka yere [*an einen anderen Ort*] götürecek bir kaçış izni...Burjuvanın – yanlış bir adlandırmayla – kişinin kendi içsel boşluğundan kaçışı olarak nitelediği şey de [*was die Bürger zu Unrecht die Flucht vor sich selbst, vor der inneren Leere zu nennen*] buna dayanır. Zamanın gerisinde kalmak istemeyen kişinin farklı olmasına izin yoktur." [altını ben çizdim]

[59] İleri yaş konusunda gene Adorno'dan bir uyarı: "Şimdi artık yaşlanmış beyler ve hanımlar, farklı bir şeyler de yapabilecekken, çeyrek yüzyıl boyunca, kalplerinin açlığını o kadar iyi hesap eden kültür endüstrisinin kucağına düştüler teker teker." **MM**, Yansı 96 (*Janus'un sarayı*), s. 153. Örneklerimizde ise içselleştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle yürütülen yarış yaşın da ilerlemesiyle daha baskıcı ve yıpratıcı bir nitelik kazanmakta görünüyor. [altını ben çizdim]

dönüşüme yol açamaz.[60] Gerçek şu ki, 'stres atmak' için geçirilen sınırlı boş zaman [*Freizeit*] bir süre sonra huzur getirmekten uzak, iş gibi geçirilen bir zaman dilimine dönüşecektir.

Demek ki bu türden 'boş zaman' etkinliklerinde de 'oyunsuluk'tan uzak,[61] vazife gibi sürdürülen nerdeyse endüstriyel bir koşuşturma, sahteliğini yapanın da sezdiği ama asla kendine itiraf edemeyeceği bir beden toplama ve ruh arıtmasından söz edilebilir ancak. Kaçsanız da önünde sonunda sizi 'benzetecek' olan bir dünyada[62] sahte-tinselliklere bürünse bile, nesnel iş koşullarına giderek benzeyen özel yaşam ve birey karakterinde[63]

---

[60] Bu arada, yakın geçmişin teorik söylemine de tonik "malzeme" olmuş şu "beden" saplantısı hakkında Horkheimer ve Adorno'nun ta ne zaman neler yazdığına değinmeden de geçmeyelim. 'Beden' konusunu Avrupa'nın biri 'yazılı' (bunu'resmî' diye de okuyabilirsiniz) öteki ise 'yeraltındaki' olmak üzere, iki yüzlü tarihiyle [»*Unter der bekannten Geschichte Europas läuft eine unterirdische.*«] bağlantılandıran bu iki düşünür bedenle kurulan aşk ve nefret ilişkisinin bedeni bir 'mülkiyet' addeden tüm yakın kültür tarihine rengini verdiğinin altını çizerler [»*Die Haßliebe gegen den Körper färbt alle neuere Kultur.*«] ve günümüz 'yuppie' altkültürünü önceden sezmişcesine, uyarıcı şu sözleri sarfetmekten kaçınmazlar: "Beden yeniden bir soylu nesneye dönüştürülemez: ne denli idmanlı ve sağlam tutulmaya çalışılırsa çalışılsın, ceset olarak kalmayı sürdürür. [»*Der Körper ist nicht wieder zurückzuverwandeln in den Leib. Er bleibt die Leiche, auch wenn er noch so sehr ertüchtigt wird.*«]" Bkz. Max Horkheimer und Theodor W. Adorno, **Dialektik der Aufklärung...**: »Aufzeichnungen unt Entwürfe: Interesse am Körper«, 267. / İngilizcesi: **Dialectic of Enlightenment**, ed. by Gunzelin Schmid Noerr and tr. by John Cumming (Stanford, California: Stanford Univ. Press, 2002): "Notes and Sketches: Interest in Body," 192-196. [altını ben çizdim]

[61] Adorno burada da ilginç bir gözlemde bulunuyor: "Ama dış odadaki sekreterin telefona baktığı bir ofiste akşam beşe kadar masasında oturup da işi bittiğinde golf oynamaya giden bir Nietzsche de düşünemeyiz. Toplumun basıncına karşı gerçek deneyimi hâlâ mümkün kılan şey, zevkle işin kurnazca birbirine dolanması [*Einzig listige Verschränkung von Glück und Arbeit*] olabilir ancak. Bu türden bir deneyim gittikçe toplumun hoşgörü sınırlarının dışına itilmektedir. Düşünsel denen meslekler için de geçerlidir bu: Ticari faaliyeti andırdıkları ölçüde her türlü haz öğesinden de yoksun kalıyorlardır...Hiçbir ruhsal doyum payı tanınmamalıdır işe ki, amaçlar bütünlüğü içindeki işlevsel alçakgönüllüğünü yitirmesin; boş zamanın içine de hiçbir düşünce kıvılcımı karışmamalıdır ki, iş dünyasına sıçrayıp onu ateşe vermeye kalkmasın. Yapıları açısından iş ve eğlence gittikçe birbirini daha çok andırmaya başladığı halde, aralarındaki ayrım da görünmez sınır çizgileriyle sürekli pekiştirilmektedir. Sevinç ve zihin [*Lust und Geist*] ikisinden de kovulmuştur: Hüküm süren, vahşi ['hayvansı'-donuk alaycı: *tierisch*] ciddiyet [*Ernst*] ve sahte faaliyettir [*Pseudoaktivität*] ikisinde de." **MM**: Yansı 84 (*Zaman Çizelgesi*), s. 135. [altını ben çizdim]

[62] "Dünya kişinin [yitirdiği] kendine erişememesini güvence altına almıştır bile, diye yazar Siegfried Kracauer, "[d]ahası, kişi dünyayla ilgilenmese bile dünya onunla öyle ilgileniyordur ki, huzur ve dinginliğe bir türlü kavuşamayarak toptan sıkıntı içine yuvarlansın." "Sıkıntı," çev. Hasan Ünal Nalbantoğlu, **Defter**, No. 45 (Kış 2002): 178. Yaptığım çeviriye eklediğim açıklayıcı bir notta yazdığımı tam da bu noktada biraz değiştirirsem, örnek getirdiklerim hakkında pekalâ "[h]iç bir şey yapmak istemese de insanın canı, benzetir dünya adamı" denilebilir. [Kracauer özgün Almanca metinde şu sözcükleri sarfetmiş: *Indessen: man will nichts tun, und man wird getan*. **Aynı yazı**, s. 178, Not 9]

[63] Bunun erken bir soyutlaması olarak Sidney Lumet'nin ödüllü, kara mizah "Network" filminde (1976) Faye Dunaway tarafından canlandırılan Diana Christensen karakterini örnek gösterebiliriz. Gerçek yaşamdan bir çok tipin sergilediği ruhsal parçacıklardan oluşan bu sentetik karakter sonradan yaygınlaşan "yuppie" ve "bobo"ların ruhsal yapısını daha 1970'li yıllarda trajikomik bir biçimde ele almaktadır. Paddy Chayefsky'nin film senaryosunda, tartıştığımız tipi de saran nihilizm, acımasızlığı, falcılara inanması, en mahrem anlarda bile 'rating' sayıklayan bu şizofren-paranoyak karakter tiplemesinin diyaloglarında yeterince dışavurulmaktadır; bkz. http://www.geocities.com/karl_rackwitz/slumet1.html. Bu vahim kişiliğin [!] genel tiplemesi daha önce *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde [1944, 1947] şöyle anlatılır: "[Kültür

temel hiç bir dönüşüme yol açmayan türlü kaçış ve 'unutma' yollarını kendilerine ve başkalarına bir yaşam tarzı diye yutturmaya çalışanlar da gülünç olduğu denli acıklı bir yalan içindedirler. Tedavüldeki parayı reddeder görünüp de darphaneyi reddetmemek kurnazlığıyla bildik oyunu oynayan hırslı bireylerin sergilediği saplantılı kaçışların bıraktık hakkında yazdıkları 'öteki'lere yararını, çarkın benliksizleştirdiği kendilerini bile sağaltacağı kuşkuludur; ama artık tam bu noktada "bu da onların sorunu olsun" deyip geçmek gerekli ederim. Neden mi?

Çünkü bellek yitiminin körüklendiği bir atmosferde yaşam sakatlanmıştır artık. Ahlâkla içiçe düşünmeye (*Andenken*) özgü 'inanç' (*fide*), 'güven' ve 'umut'un (*confidential* sözcüğünün üçlü anlamı) yittiği yerde de[64] 'anı'lar bile geçmişi hemen unutmak içindir. Verdiğim örnekler düşünüldüğünde, modernliğin "akvaryum teşhirciliği" (Steiner) gönüllü kapıldıkları "*amnesia*" içinde sözünü ettiğim faturayı ödemekten sürekli kaçan balık hafızalıları sürekli geri çağırmakta, modern sanatçılarınkine benzer biçimde kendilerini akademik pazara mal olarak sunmaları gerektiğini[65] tinsel incelmişlikleriyle uyarlı olarak hatırlatmaktadır onlara. Bu kısırdöngüde "dil"i yalnızca bir iktidar aracı olarak kullanırken, esas düşünenin ve gerektiğinde kendilerini de oyuna getirenin gene "dil" olduğu akıllarına bile gelmez; gelse de unutulması yeğlenir. Modern toplumda 'bellek yitimi' üstüne yazıldığında bile, sezemeyen uslarda "bellekhanım"a (*Mnemosyne*) yer yoktur.

Sarandünyalarındaki (*Umwelt*) pornografik gürültü, hırslı koşuşturma ve gözalıcı alâyişler resmigeçidi, bir türlü gerçekten kurulamayan benliklerini[66] bu sele kaptırmış

---

endüstrisi koşullarında] kişilik pırıl pırıl beyaz dişleri ve vücud kokusu ile duygulardan özgürleşimi ötesinde çok az şey ifade eder. Kültür endüstrisinde reklâmın zaferi budur işte: tüketiciler kültür mallarının ne mal olduğunu çok iyi bildikleri halde kendilerini onlara öykünmeye mecbur hissederler. [»personality *bedeutet ihnen kaum mehr etwas anderes als blendend weiße Zähne und Freiheit von Achselschweiß und Emotionen. Das ist der Triumph der Reklame in der Kulturindustrie, die zwangshafte Mimesis der Konsumenten an die zugleich durchschauten Kulturwaren.*«]" Horkheimer & Adorno, **Dialektik der Aufklärung..**, »Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug«: 191. / **Dialectic of Enlightenment...** "The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception": 136.

[64] "Sözcükler sinirlerimizi bozarcasına yitirdiklerimizi hatırlatırlar bizlere." Steiner, **A.g.y**.: 319.

[65] Gene Adorno'ya söz verirsek: "Modern sanatçıların çok alkışlanan pozculuğu, teşhircilikleri [*Exhibitionismus*], kendilerini pazara mal olarak [*als Waren*] sunmalarını sağlayan jesttir." **MM**, Yansı 137 (*Küçük Acılar, Büyük Şarkılar*), s. 222. Hemen ardından gelen yansıda Adorno akademisyenleri de kapsayan çok önemli bir saptamada daha bulunmaktadır: "Toplumsal cadılık oyuna katılmayanı bir bencile dönüştürürken, benliği olmadığı için gerçeklik ilkesine uygun yaşayan da diğerkâm [*und der ohne Selbst dem Prinzip der Realität nachlebt, heißt selbstlos*] olarak niteleniyordur." **Aynı yapıt**, Yansı 138 (*Who is who*), s. 223. [altını ben çizdim] Bu son noktada altı çizilen çarpıklığı daha iyi çözümlemek yönünde bkz. aşağıda Not 66.

[66] "Yarım-kültürlü kişi benliği olmaksızın beni (kendini) kurtarmak uğraşındadır. O artık burjuva kuramının tanımladığı anlamda, yani deneyim ve fikirler anlamıyla, öznelliği gerçekleştiremeyecek durumdadır...Bilincin sürmesi demek olan deneyimin yerini, seçilmiş, kopuk, birbiriyle değiştirilebilir ve uçarkaçar bir malûmatdar olma hali almıştır ki, pekalâ görülebildiği gibi, bu da anında başka malûmat tarafından silinip atılır." Theodor W. Adorno, »Der Halbgebildete betreibt Selbsterhaltung ohne Selbst. Worin nach jeglicher bürgerlichen Theorie Subjektivität sich erfüllte, Erfahrung und Begriff, kann er sich nicht mehr leisten;…Erfahrung, die Kontinuität des Bewußtseins,…wird ersetzt durch die punktuelle,

olanlara hâlâ kalıcı doyum sağlamıyor olacak ki, ruhlarını sinsice işgal eden sıkıntı, tasa ve huzursuzluğu nafile atmak için habire mücadele verirler. Bu mücadelede kimi saldırgan bir tavır takınırken kimi de uygar bir edayla etrafı ve kendiyle barışık görüntüsü altında sürdürür aynı çabayı; tek farkla ki, aynı durum bu ikincilerde aslında ticari spekülasyon olarak işleyen ve başkalarının yüreğine aldatıcı bir sıcaklık yayan bir düşünceliliğe bürünmüştür. Adorno'nun "spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*]" dediği tam da bu olsa gerek. Gerçekte *homo academicus*'un bu türüne özgü huzursuzluk ve tekinsizliklerin faturası hesaplı bir gizlilik ve bön bir umarsızlık, aldırmazlıkla yakın ya da uzak 'öteki'lere ödetilmeye çalışılmaktadır. Şimdilik bu sınırlı saptamalarla yetinilse bile, hem nesnel hem de öznel planda ikiyüzlü bir işleyişle karşı karşıyayız. Örneklerimizdeki farklı dışavurumların şifresi çözüldüğünde, bıraktık etik ilkeleri, şu üzerinde konuşulmayan herkese ortak 'asgari ahlâk'ın nereye gittiği sorusunu bu noktada bir kez daha yinelemek gerek.

****

Zekânın "ahlâkî bir kategori" olduğunu öne süren savı bir yerlerde duymamış mıydık?

Bu durumun erk istençleri ve erk ilişkilerine indeksli şimdinin sahte-disiplinlerarasılık[67] ve akademik yaşamın yedeğindeki kültürel sahte-faaliyet (*Pseudoaktivität*) için de geçerliğini koruduğunu söylememizde hiç bir mahzur yok. Hiç kuşkusuz günümüzde herkes evinde bile yersiz yurtsuz ve sürekli yurt-yuva peşinde; ama bu bitmez çabanın ille de getirdiğim örneklerdeki gibi sahte-muhalif bir teslimiyetçilikle sürdürülmesi mi gerekiyor? Hiç sanmıyorum ve iyi ki çevremizde "sahtelik içinde doğru yaşam olamaz"[68] diyebilenler halâ var.

İşte geldik dayandık son diyeceğime: İnanmayacaksınız belki, gene de söyleyeyim: "*Amnesia*" içinde olmayı bilinçli seçenlerin sonunda 'erdikleri' ortak nokta 'aptallık.' Evet, yalnızca 'aptallık.' Hepimize ittirilen küresel bönlükle mücadele ettikleri izlenimi

---

unverbundene, auchwechselbare und ephemere Informiertheit, der schon anzumerken ist, daß sie im nächsten Augenblick durch andere Informationen weggewischt wird.« Theodor W. Adorno, "Theorie der Halbbildung, [1959]," **Soziologische Schriften I** (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979): 115. [altını ben çizdim] İngilizcesi için bkz. "The Theory of Pseudo-Culture," **Telos**, No. 95 [XXVI/1] (Spring 1993): 33.

[67] Roland Barthes ve Louis Althusser'in erkenden ciddi kuşkularını yazılarında ifade ettikleri ve şimdilerde ise *ersatz*'ların içinde yönsüzce ve kiralık askercesine at koşturdukları bir 'habitat'a dönüşen (" 'xxxxx' çalışmaları") "disiplinlerarasılık" hakkında, en geniş anlamıyla "koşulsuz üniversite"nin ateşli savunucusu Derrida da derin kuşkular taşıdığını açıkça şöyle belirtmektedir: "Geleceğin İnsanbilimlerinin kurgusökümsel görevi (*deconstructive task*), statüleri gereği şimdinin İnsanbilimleri içinde sayılan bölümlerin geleneksel sınırları içinde hapsedilmeye izin vermemek olacak. İleride gelecek [*l'à-venir*?] bu İnsanbilimleri, disiplinlerin özgüllüğünü bozup da, onları çoğu zaman kafa karışıklığıyla "disiplinlerarasılık" [denilen şey] içinde eritmeye ya da şu her derde deva "kültür incelemeleri" kavramı içine tıkıştırmaya kalkışmaksızın disiplin sınırlarını aşacaklardır" "The University Without Condition," Derrida, **A.g.y.**, içinde: 230. Önceki yazılarımda Althusser ve Barthes'in "sahte-disiplinlerarasılık" karşısındaki konumlarına dikkatleri çekmeye çalışmıştım; örneğin bkz. "Zaman ve Çalışma (ya da 'Kim Korkar Çöken Zamandan!')", **Çizgi Ötesinden** (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., 2000): 137 ve Not 3.

[68] Bkz. yukarıda, Not 42.

veren, bu nedenle de sürdüreceği beklenenlerin tam da ayık ve yetkin olmaları beklenen yerlerde çark ediverişleri, sonunda ancak, bireylere şablon hırs pompalayan bir evrensel aptallığın örnekleri olarak açıklanabilir. Nesne ve hammaddeye dönüştürüp hakkında konuştukları, üzerine yazıp çizip kongre turizminde savurganca harcadıkları şu "öteki"ler sırtından işleyen bir istismardan da sorumlu bu yeni fikir müteşebbisleri, sırf bu yüzden, akademik piyasada hızla satışa arzetmek içgüdüsüyle depoladıkları malûmatla dolup taşsalar bile bu malûmatı sezenus (*noûs*) eleğinden geçirip sindirmenin savruk ve gergin ruhlarına getireceği doyumu göremeyecek denli bönlük sergilerler. "İnsanlar asla habis olduklarından değil, aptallıklarından ötürü tehlikelidirler" demiş bir yerlerde Unamuno. Adorno da 'bilim işletmesi'nin [*Der Wissenschaftsbetrieb*] kendi aynası olsun diye işe koştuğu zihinlerin bizzat kendilerinin "gönüllü ve gayretkeş gözetimcileri"ne [*als die freiwilligen und eifrigen Kontrolleure ihrer selbst*] dönüşmüş olmalarından ve profesyonelce düşünmek çabasının onları içine yuvarladığı "marazi bir aptallık"tan dem vururken buna yakın bir şey söylemiş oluyordu.[69]

Bilgiyle, hele felsefeyle iştigal, doğru düzgün, çarpıklıktan uzak bir yaşam kurma yönünde güçlü bir arzudan doğuyor ve bu arzuyu besliyorsa bir anlamı vardır;[70] yoksa çok okumak tek başına en fazla fikir kabızlığı ve malûmat hammallığıyla sonuçlanır. Üstelik, 'bilgi'ye ulaşmanın yolu gerektiğinde acılı bir yalnızlığa sabırla katlanmayı göze alan bağımsız ve cesur bir 'ben'i yani 'kendi'ni adım adım kurmaktan geçer. Tıkabasa bilgi ve söylem kalabalığının sonunda kişiyi düzgün bir yaşama ulaştıracağını sananlar ya safdilce boşdüşlüyor ya da başkalarından, hatta kendilerinden bile bir şeyler gizliyorlar.

---

[69] Adorno bununla da kalmayıp, aralarındaki onca farka karşın tümü kollektif aptallıktan muztarib "araştırma teknisyenleri" [*Die Forschungstechniker*] ve onlarla aynı yazgıyı paylaşan genç aydınlar [*Die junge Intellektuelle*] hakkında şu acımasız sözleri sarfetmekten kaçınmaz: "Üretim sürecindeki nesnel konumları düşünmenin [*Denken*] yüklediği öznel sorumluluğu yerine getirmelerine izin vermediği için onlar da düşünmekten vazgeçiyor ve şöyle bir titredikten sonra koşarak karşı tarafa katılıyorlar. Düşünmeyi sevmemek çok geçmeden düşünmeyi beceremememeye dönüşür: Bir bilgiyi sabote etmek söz konusu olduğunda en ustalıklı ve karmaşık itirazları hiç zorlanmadan ortaya sürebilen kişiler, kendi başlarına en basit tahminleri yapmaktan acizdir bugün...Birçoğu hastalıklarının keşfedileceği günü korku ve utançla bekler(ler) [Almancasında tam cümle kullanılmış ve şöyle: *Manche warten noch mit Angst und Scham darauf, ihres Defekts überführt zu werden.*]...Hiç geçmeyen nefret ve hınçları, toplumsal gerekçelendirilişini şu savda bulur: Düşünme bilimsel değildir. [*Ihr Ressentimen wird gesellschaftlich rationalisiert unter der Form: Denken ist unwissenschaftlich*]..Araştırma teknisyenlerinin kolektif aptallığını [*Die kollektive Dummheit der Forschungstechniker*], zihinsel yetilerinin düpedüz yokluğu ya da gerilemesi olarak değil, tam da düşünme yetisinin çoğalması olarak görmeliyiz: Bu yeti düşünceyi kendi kuvvetiyle tüketiyordur şimdi. Genç aydınların mazohistçe hıncı, hastalıklarının habisliğinden kaynaklanmaktadır. [*Die masohistische Bosheit der jungen Intellektuellen rührt von der Bösartigkeit ihrer Erkrankung her.*]" **MM**, Yansı 80 (*Tanı*), s. 128. Böylelerini aptallaştıran "*amnesia*" karşısındaki mücadele konusunda ayrıca bkz. Sinan Kadir Çelik, "Terry Eagleton ile Söyleşi," **Praksis**, No. 7 (Yaz 2002): 17-18.

[70] Örneğin Pierre Hadot antik filozoflar ile modern felsefeciler arasındaki en önemli ayrım olarak tam da bu noktanın üzerine basmaktadır: antikler başka yaşam kiplerini kolaylıkla seçebilecekken onları reddederek philo-sophia'ya uygun bir yaşamı seçtiklerinden ötürü (örn. Aristoteles'in getirdiği Thales örneği) bu yaşama özgü bir söylemi de üretmişlerdir. Bir çok modern felsefecinin kendini avuttuğu düş ise söylem imalatının sonunda filozofa layık bir yaşama kavuşturacağıdır. Ayrıntılı tartışma için bkz. Pierre Hadot, **What is Ancient Philosophy?**, tr. by Michael Chase (Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 2002 [Fransızcası: *Quest-ce que la philosophie antique?*, 1995]).

Kuru gürültü, lâf kalabalığı ve yavansöylemlerin oluşturduğu bir yapay "sarandünya"nın (*Umwelt*) kuşatması altındayken bile sabırla açılması gereken düşünce patikalarını "ne işe yarayacak ki?" (*cui bono*) diyerek reddedip de parlak sözcükler ve kavramlarla bezeli yarı-cahil malûmat dünyasını kestirmeden seçenlerin yolu iyiniyet taşlarıyla döşeli bile olsa, bütünleşirken çözülüşünü de yaşayan üniversite işletmesi gözünde iyiniyetin fazla önem taşımadığı unutulmamalı. Bu arada, '*ersatz yuppie* akademisyenler'in korunaklı konumlarında bile kendi hırslarıyla tükenirken bilir bilmez çözülüşüne katkıda bulundukları kitle üniversitesinde, promosyonları için malzemeye dönüştürdükleri 'öteki'lerin bir kez daha istismar edildiği gerçeğini de gözardı edemeyiz. Bunun "sorumsuzluk" ötesinde "adaletsizlik" içerdiği de bir gerçek.[71]

Daha önemlisi, bu "adaletsizliğin" Heidegger'in türedi gördüğü bildik tektanrıcı dinlerin de Aydınlanmanın da yerleştirmeye çalıştığı *ethos*'ların tümünü önceleyen ve tarih boyu her toplu insan yaşamının özgü varoluşunda görülebilecek ve kanımca onca örselenme ertesinde bugün bile varoluşa anlam getiren *minima moralia* içinde süregiden şu ortak hasletlerin ihlâli olduğunu da belirtmek gerekir: temel vicdan (*Gewissen*), sorumlu ve borçlu hissetme, ve bu nedenle gerektiğinde de suçunu kabul (*Schuldigsein*), ve de bununla yakından ilgili doğru şahadet (*Bezeugung*).[72] Özel nedeni ne olursa olsun, bıraktık dinsel, yarı-dinsel, sözde-dinsel ya da laik etiklemeleri bir yana, en basit ahlâkı bile önceleyen bu gibi paylaşılan hasletleri görmezden gelmek işine geldiği için sabır gerektiren 'öteki' çabaya da gir(e)meyen, bunda kendi çıkarına bir şey bul(a)mayanlarda insanlık söyleşisinin (Hölderlin) gerektirdiği asgarî gizli ölçüyü bulmakta biraz zorlanacağız gibi. Gene de sezenusu şu bir iki şeyi unutmayan çok kişi var: onlar hem 'bilgi'nin 'ahlâk'ın yakın akrabası olduğunu biliyorlar, hem de en başta kendilerine şunu hatırlatıyorlar: brutal gerçeklerle hep yüzleşmek zorundaki bizler arasında gerçek bir "iletişim" isteniyorsa eğer, kafayı kuma gömmek yerine aynı gerçeklerin toprağında yeşeren, adına da '*minima moralia*' denilen 'o şey'de uyuklayan müziği dinlemeyi bilmek gerek.

---

[71] Çağımızın 'kitle üniversitesi'nde elini taşın altına sürmeyenleri yeterince tanıdığı bence kuşku götürmeyen Derrida uzundur bir çok yazısında "sorumluluk" (*la responsibilité*) ile asla kurgusöküme gelmediğini iddia ettiği "adalet" (*la justice*) arasındaki ilişkiyi irdeler; şimdilik bkz. **Spectres of Marx: the state of the debt, the work of mourning, and the new international**, tr. by Peggy Kamuf (New York: Routledge, 1994), passim; özellikle s. xix.

[72] Biraz yakın düşünen herkesin teslim edebileceği gibi, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da üzerinde durduğu, gerçekte topluyaşamın mücadeleleli varoluşundan doğarak paylaşılan bu gibi hasletlerin Derrida'nın kurgusökümlenemez bulduğu adalet anlayışıyla yakın ilişkisi vardır. Şimdilik bkz. Jacques Derrida, "Faith and Knowledge," **Acts of Religion**, ed. and intro. by Gil Anidjar (New York and London: Routledge, 2002): 51.